

POPULAARNE SARI
MARKSISMI-LENINISMI ALALT

D. TŠERNOMORDIK

**MIKS KAPITALISTID
RIKASTUVAD
JA TÖÖLISED VAESUVAD**

EESTI RIIGLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

A-21359 II

POPULAARNE SARI MARKSISMI-LENINISMI ALALT

D. TŠERNOMORDIK

MIKS KAPITALISTID
RIKASTUVAD
JA TÖÖLISED VAESUVAD
KAPITALISTLIKU AKUMULATSIOONI
ÜLDINE SEADUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Originaali tiitel:

Д. ЧЕРНОМОРДИК
ПОЧЕМУ БОГАТЕЮТ КАПИТАЛИСТЫ
И БЕДНЕЮТ РАБОЧИЕ

Москва 1956

Tõlkinud A. Mäting

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

41061

Mul on vana tuttav Denis Andrejevitš, tööline — Moskva raudteesõlme vagunidepoo tisler. Ta pole aastatelt enam noor, kuid ka mitte väga vana. Ta on üks neist eesrindlikest töölistest, kes on vaesuse tõttu puuduliku hariduse saanud, kuid kirglikult püüdnud omandada teadmisi. Teaduslikud artiklid, mitte üksnes poliitilistes küsimustes, vaid ka looduse, tehnika, leiutuste ja avastuste kohta, huvitasid teda alati. Viimasel ajal huvitas teda väga küsimus, miks isegi kõige rikkamates kapitalistlikes maades on töötaval inimesel raske elada.

Hiljuti ta helistas mulle. «Minu kätte,» ütles ta, «sattus raamat «Kirjad «Kapitali» kohta». Tahan poliitökonoomiaga iseseisvalt tutvuda. Aga seda raamatut on veidi raske lugeda. Lehitsesin siiski kogu raamatu läbi, ja minu tähelepanu köitsid eriti Marxi kirjad. Milline suur inimene! Milline ustavus tööliklassile! Lugesin läbi tema kirja Beckerile 1867. aasta 17. aprillist. Selles ta kirjutab «Kapitali» esimese köite kohta, et «see on vastuvaidlematult kõige hirmsam mürsk, mida kunagi on kodanluse pihta lastud»¹. Niisiis, nagu näed, mõistan südames väga hästi, et Marxi «Kapital» on löök

¹ K. Marx, F. Engels. Kirjad «Kapitali» kohta, 1948, lk. 111 (vene k.).

kodanluse pihta. Aga südamest üksi on siin vähe. Ma tahan mõistusega aru saada, milles on «Kapitali» jõud. Kas sa ei saaks mulle seda lühidalt, mõne sõnaga selgitada?»

Selle peale ma vastasin talle.

«Denis Andrejevitš, kuidas võid sa, suurte kogemustega meister, soovida nii kiiresti omandada teaduslikku teooriat, mille kallal Marx on palju aastaid töötanud? Sa ometi ei anna oma õpilasele, kes äsja on hõõveldama õppinud, sooritada proovitööd 5. järgu saamiseks. Marxi teooriat ei õpita ka korrapealt tundma. Et mõista tema sõnu «hirmsast mürsust», on tarvis esmajoones teada saada, mis on kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus. Selleks aga, et seda seadust mõista, on tarvis teada, mis on väärtus ja lisaväärtus, taastootmine, kapitali orgaaniline koosseis ja muud seesugust. Telefoni teel seda selgeks ei tee, astu parem minu poole sisse pühapäeval, ajame juttu.»

Ja nii algasidki meie vestlused, mis venisid pikale ja kestsid mitu nädalat.

MIDA ON VAJA TEADA KAPITALISMIST, ET MÕISTA AKUMULATSIOONI SEADUST

«Kuidas me kokku leppisime, nii ka teeme,» ütlesin Denis Andrejevitšile meie esimest vestlust alustades. «Enne kui alustada kapitalistliku akumulatsiooni seaduse tundmaõppimist, selgitame lühidalt kõige hädavajalikumad küsimused. Esimene küsimus, millele on vaja vastust leida, on järgmine: kust kapitalistid saavad oma tohutud kasumid, et rohkem kapitale akumuleerida? Kuidas sa vastaksid sellele küsimusele?»

«Sellele küsimusele vastaksin ma järgmiselt: kapitalist saab kasumit sellest, et teenib oma kau-

pade müügist rohkem raha, kui ta nende valmistamiseks on kulutanud.»

«Õige. Teiste sõnadega, kapitalist müüb oma kaubad turul kallimalt, kui see temale endale maksma on läinud. Kuid miks see tal õnnestub? Hinnad turul ei kujune ju meelevaldselt, mitte nii, nagu seda üks või teine müüja või ostja soovib. Asi on siin keerulisem, kui see esimesel pilgul näib. Et mõista, kuidas turul kujunevad kaupade hinnad, on tarvis tunda väärtusseadust. Seal kus on olemas kaubatootmine, see tähendab, kus tootja valmistabprodukte mitte enda vajaduste rahuldamiseks, vaid vahetuseks, turul müümiseks, seal ei saa läbi ilma väärtuseta. Võtame algul kõige lihtsama näite. Kaks käsitöölist — tislەر ja kingsepp — töötavad kõrvuti. Tislەر valmistas 2 taburetti ühe päeva jooksul, kingsepp aga tegi ühe paari kingi kahe päeva jooksul. Siinjuures oletame, et materjalide väärtus on mõlemal käsitöölisel võrdne. Tislەر näiteks läheb oma naabri, kingsepa juurde ja küsib temalt, kas ta ei nõustuks vahetama temaga paari kingi kahe tabureti eest. Arusaadav, et kingsepp ei nõustu sellise vahetusega. Nad on ju naabrid, elavad kõrvuti, ja näevad iga päev, kes millega ja kui kaua töötab. Kingsepp ütleb: «Sina, naaber, tegid kaks taburetti ühe päevaga, mina aga istusin kingapaari juures kaks päeva. Kui vahetame nii, nagu sina soovitad, siis tuleb välja, et mina olen sinu heaks ülearuse päeva töötanud. Kui sa aga annad mulle neli taburetti, mul on neid just vaja, siis võta kingapaar vastu.» »

«Aga luba,» segas vestluskaaslane mu jutu vahele, «sa ütlesid ometi ise, et need käsitöölised viivad oma kaubad turule müümiseks, siin aga kingsepp ja tislەر vahetavad oma asju lihtsalt, heanaaberlikult, ja tulevad ilma rahata toime.»

«Ma rääkisin siin vahetusest lihtsustatult, et oleks kergemini arusaadav. Vanal ajal see toimuski nii: inimesed vahetasid lihtsalt oma kaupu ja tulid tõesti rahata toime. Hiljem olukord muutus. Seda-mööda kuidas suurenes tootmine, rohkenes ka kaupade vahetus. Sagedamini vahetatavate kaupade hulgast hakkas eralduma antud kohas hinnalisem kaup, mille eest sai ükskõik millist muud kaupa osta. Esialgu olid niisugusteks hinnalisemateks kaupadeks erinevate rahvaste juures kariloomad, loomanahad, sool, merevaik ja teised esemed, lõpuks kuld ja hõbe, milledest hakati münte lööma. Kaup, mille eest võib kõike osta ja müüa, ongi raha. Rahas väljendasid kõik teised kaubad oma väärtust. Hind — see on rahas väljendatud kauba väärtus. Kingsepp viis oma kingad turule ja müüs need, ütleme, 8 rubla eest. Hiljem ta hakkas taburettide hinda küsima, nende turuhinnaks aga oli 2 rubla tükk. Ta ostiski kingade müügist saadud 8 rubla eest neli taburetti. See aga tähendab, et ta vahetas raha abil paari kingi nelja tabureti vastu.»

«Mis on siin väärtusega tegemist?» imestas mu vestluskaaslane. «Mis on siin tegemist iga käsitöölise tööjõukuluga? Turul ei arvuta keegi, palju tööd on ühe või teise kauba valmistamiseks kulutatud. Iseenesest kujuneb nii, et tabureti hinnaks jääb 2, kingapaari hinnaks aga 8 rubla.»

«Miks kujuneb nii, et kingapaar on taburetist neli korda kallim? Kas sa selle üle oled mõtelnud?»

«Minu arvates sellepärast, et nahk on puust kallim.»

«Näed, sa ütled juba ise: nahk «on» kallim. Mispärast? Mida tähendab «on» kallim? Varem me leppisime kokku, et meie mõlema käsitöölise materjalid on üheväärtuslikud, ja võrdlesime ainult tööd, mis on kulutatud kingade õmblemiseks ja tabureti

valmistamiseks. Tegelikult aga on materjalide väärtus samuti erinev ja sõltub jällegi sellest, kui palju tööd on tema peale kulutatud. Et tabureti jaoks materjali saada, on vaja palju vähem tööd kulutada kui nahale kingade jaoks: puu raiuti maha ning saeti laudadeks või tulpadeks. Et aga nahka saada, on tarvis loom üles kasvatada, kuid selleks kulub palju aastaid. Loomalt nülitud nahk tuleb nahavabrikus töödelda, mis on küllalt keerukas töö. Seejärel tehakse eritöökodades loomanahast saapa-pealiseid. Näed sa, kui palju töötajaid peab tööd tegema, et kingsepp saaks materjali jalanõude valmistamiseks. Rohkem tööd kulub ka kingade õmblemiseks kui tabureti valmistamiseks. Loodan, et nüüd on sul selge, miks kingad on kallimad kui taburetid. Mida rohkem tööd on kulutatud ühe või teise kauba valmistamiseks, seda kõrgem on tema väärtus, ja ta müüakse ka kõrgema hinna eest. Seejuures võetakse loomulikult arvesse kauba valmistamiseks kulutatud kogu tööhulk, — nii selle töö, kes ta lõplikult valmis tegi, kui ka nende töö, kes tooraine hankisid ja selle kauba jaoks ümber töötasid.»

«Pea,» katkestas mind Denis Andrejevits, «kui aga teine kingsepp, kelle materjali väärtus on samasugune kui tiseril, kulutas kingapaari õmblemiseks mitte 2, vaid 3 päeva; mis siis, kas ta võib nõuda oma kingapaari eest mitte 4, vaid 6 taburetti? Me teame, et turul on ühesugustel kaupadel alati ühesugused hinnad. Siin aga tuleb välja nii, et kes laisemini töötab ja kulutab rohkem tööd, see loob ka rohkem väärtusi ja müüb oma kauba kallimalt. Mõttetu.»

«Muidugi mõttetu,» vastasin mina. «Kuid asi pole nii, nagu sa räägid. Kauba väärtus ei sõltu mitte sellest, kui palju tööd üks või teine kingsepp

kulutas, vaid sellest, kui palju tööd kulutab harilikult, normaalselt enamik kingseppi kingade valmistamiseks. Kui kahe päeva asemel, mis **on vajalik** kulutada kingapaari valmistamiseks, kulutab mõni kingsepp 3 või 4 päeva, siis on tema kauba väärtus ikkagi võrdne kahe päeva tööle.»

«Arusaadav,» ütles Denis Andrejevitš ilmse rahuldustundega. «Tähendab, kauba väärtus sõltub töö hulgast, mida ühiskonnal antud tingimustes **on tarvis** kauba tootmiseks kulutada. Siin kehtib kindel mõõdupuu. Õhk tööd ei nõua, seepärast ole lahke ja kasuta teda tasuta nagu jõe-vettki, niipalju kui süda soovib. Kui on aga ehitatud veejuhe, siis tuleb tööd teha selleks, et vett torudes edasi toimetada, puhastada, surve all majadesse anda; näed, veel on siis juba väärtus, tema eest tuleb maksta. Ainult vaat mis. Meie ajame kogu aeg juttu käsitöölisest, inimestest, kes elatuvad omaenda tööst. Kuid meid ju huvitavad kapitalistid. Nemad aga ei paiguta kaupadesse, mida nad müüvad, mitte mingisugust omaenda tööd.»

«Õige, kuid nemad palkavad töölisi, kes toodavad kaupu. Kaupadesse, mida kapitalistide ettevõtetes valmistatakse, on paigutatud palgatööliste tööd.»

«Hästi, aga kust kapitalistid oma kasumid võtavad, sellest ma ei saa veel aru. Töölised kulutavad oma tööd kaupade tootmiseks. Selle töö eest saavad nad kapitalistilt kindla rahasumma — palga. Kui kauba väärtus oleneb tööst, kapitalist maksab aga tööliste töö kinni, kust küll tuleb siis kapitalisti kasum? Tuleb välja, et väärtusel pole midagi ühist kasumi ega akumulatsiooniga.»

«Vaata selles ongi asi, et kapitalist ei tasu tööli-sele tema töö eest täielikult. Varem me kõnelesime käsitöölisest. Kuid mille poolest erineb kapitalist

lihtsast käsitöolisest? Eelkõige selle poolest, et kapitalisti vabrikus toodavad kaupa palgatöölised, kellel ei ole tootmisvahendeid — toorainet, tööriistu, seadmeid —, ja et mitte nälga surra, on nad sunnitud oma tööjõudu vabrikandile — tootmisvahendite omanikule — müüma. Kapitalismi ajal on tööjõud samuti kaup. Nagu kõik teised kaubad, on tööjõud müüdav ja ostetav ja tal on kindel väärtus.»

«Kuidas on võimalik teada saada, milline on selle kauba — tööjõu — väärtus ja mida mõista tööjõu all? See ei ole ju harilik kaup.»

«Seda pole raske mõista. Tööjõud — see on inimese tööoskus, töövõime. Selleks et alal hoida töövõimet, peab tööline sööma, riietuma, korterit omama, end igasugustest haigustest ravima, haridust saama (masinate juures kapitalist vajab haritud töölisi). Kõik see nõuab kulutusi. Peale selle on töölisel tarvis oma perekonda ülal pidada, teda toita ja riietada (tahes-tahtmata on kapitalist huvitatud sellest, et töölisel oleks järeltulijaid, muidu ei oleks töölise surma puhul kedagi, kellega teda asendada). Nii et kui kokku võtta, kui palju on töölisel ja ta perekonnal, ütleme, aasta jooksul vaja liha, leiba, rasvaineid, juurvilja ja muid toiduaineid, kui palju ta kulutab selle aja jooksul koos naise ja lastega jalanõusid ja riietust, kui palju ta peab korteri, arstiabi ja muu eest tasuma, siis saamegi teada, milline on tema tööjõu aastaväärtus. Prantsusmaa ametiühingud on välja arvestanud, et ühe töölise elatusmiinimumi tagamiseks on tarvis vähemalt 300 tuhat franki * aastas. See oli 2—3 aastat tagasi, praegu aga on arvatavasti tarvis rohkem, kuna raha väärtus Prantsusmaal langeb. Jaga

* Valuutakursi seisuga 1. aprilliks 1956. a. tuhat prantsuse franki võrdub 11,43 rublale.

300 tuhat franki kolmesajale tööpäevale, ja siis saamegi teada, et prantsuse töölise tööjõu väärtuseks on keskmiselt tuhat franki päevas.»

«Hüva. Tähendab, kui kapitalist maksab töölisele tuhat franki päevas, siis nad on tasa?»

«Ei, sugugi mitte! Ära unusta, et meie ajal võib tööline toota ja toodabki palju rohkem, kui talle on vaja selleks, et lihtsalt ära elada. Tänapäeva tööline ei ole sama mis ürgnimene, kes töötas kõige lihtsamate tööriistadega, hankis väga vähe toiduaineid ja mitte alati ei suutnud rahuldada oma kõige tagasihoidlikumaidki vajadusi. Juba orjad ja sunnismaised talupojad tootsid rohkem, kui nad ise tarbisid, ja tagasid oma isandatele luksusliku jõudeelu. Mis siis veel rääkida kaasajast, kus inimene töötab keeruliste masinate ja mehhanismide abil ja töötootlikkus on väga kõrge. Palgatööline toodab veel rohkem kui ori ja pärisori, toodab üle selle, mis ta ise tarbib. Et seda elutaset säilitada, mille kapitalistlik kord on talle peale sundinud, ei tarvitse tööline sugugi töötada 10 või 8 tundi; piisab poolest tööpäevast, kaasaegse tehnika puhul — veelgi vähemast. Kuid selles ongi asi, et kapitalist, palgates töölisi, sunnib neid töötama rohkem, kui on tarvis nende tööjõu väärtuse tasumiseks.»

«Nüüd ma sain aru,» katkestas mind Denis Andrejevitš. «Niisiis: palgates töölise maksab kapitalist temale säärast töötasu, mis on töölisele vajalik selleks, et oma tööjõudu taastada ja kapitalisti ettevõttes tööd jätkata. Et palgakulu kapitalistile hüvitada, piisab sellest, kui tööline töötab näiteks 5 tundi päevas. Kuid kapitalist ostis tööjõu terveks päevaks, ja ta sunnib töölisi 10 tundi töötama, mõnikord aga veelgi rohkem. Kauba väärtus, nagu sa rääkisid, võrdub kogu tööhulgale, mida tööline on selle valmistamiseks kulutanud, antud

näites 10 tunnile päevas. Kapitalist aga maksab kõigest poole selle töö eest. See vahe tööjõu päevaväärtuse ja kogu väärtuse vahel, mida tööline on loonud 10-tunnilise tööpäeva jooksul, ongi lisaväärtus. Teisiti öeldes, lisaväärtus — see on ainult osa tööliste poolt loodud väärtusest. Kauba väärtuse selle osa eest kapitalist ei maksa midagi, küll aga saab kauba müümisel selle eest raha. Vaat see ongi kapitalisti kasum. Kas on nii?»

«Tuleb välja, et on nii,» vastasin mina.

«Mul on sulle veel üks küsimus,» ei jätnud mu teadmishimuline sõber järele.

«Ole lahke, ütle aga, millest sa pole aru saanud.»

«Sa selgitasid mulle teoreetiliselt, milles seisab kapitalistliku ekspluateerimise olemus. Mulle aga meeldib kõike praktiliselt mõista, nii-öelda käega katsuda. Siis jääb kõik paremini meelde. Sa ütled, et poole tööpäeva töötab tööline endale, teise poole aga kapitalistile. Mispärast poole? Kas võtsid selle näiteks või on sul selleks alust ka?»

«Poolest tööpäevast, mille tööline tasuta loovutab kapitalistile, ei rääkinud ma põhjuseta. 1908. aastal maksid vene vabrikandid ja tehaseomanikud töölistele palgaks 555 miljonit rubla, kasumeid said nad aga 568 miljonit rubla. Arvesta nüüd ise: 555 miljonit rubla — see on tööjõu väärtus, aga 568 miljonit — see on lisaväärtus. Vene maal oli tollal üle kahe miljoni vabriku- ja tehase-töölise. Seega oli tööliste keskmine töötasu aastas ligi 240 rubla, kuus aga 20 rubla. Kui palju kasumit said vabrikandid ja tehaseomanikud igalt töölistelt? Vabrikandid ja tehaseomanikud said iga tööliste kohta sama palju, kui tööline sai töötasu, ja isegi veidi rohkem. Tuleb välja, et järelikult ühe tunni töötas tööline iseendale — teise aga pere-

mehele, pool tööpäeva — iseendale, teise poole — kapitalistile. Käesoleval ajal on olukord mõnedes kapitalistlikes maades veelgi halvem. Tööline töötab iseendale palju väiksema osa tööpäevast kui kapitalisti heaks. Kodanlike ökonomistide kaugeltki mitte täpsete arvestuste järgi töötab ameerika tööline ligi 60 protsenti enda tööpäevast kapitalisti heaks tasuta.»

«Mida siis kapitalistid lisaväärtusega teevad? Kas nad tõesti kõik selle kulutavad söömiseks ja prassivad maha igasugu lõbustusteks?»

«Teatud osa kapitalistid mõistagi kulutavad jõudeelule. Kuid see pole kõik. Lisaväärtuse arvel kapitalistid suurendavad oma kapitale, avavad uusi vabrikuid ja tehaseid, hangivad uut tehnikat, toorainet ja muud. Kui nad kulutaksid kogu lisaväärtuse ära, siis tammuks tootmine paigal, piirduks endise mahuga, see on — toimuks **lihtne** taastootmine.»

«Miks kasutad sa erinevaid sõnu, rääkides ühte ja sama: kord tootmine, kord taastootmine. Mis erinevus on tootmisel ja taastootmisel?»

«Sõnades nagu poleks erinevus kuigi suur, aga tegelikult, majanduses kahtlemata on erinevus, ja üpris oluline. Kui öeldakse «taastootmine», siis peetakse silmas, et tootmine ei piirdu ühe käibega, ühe nädala, kuu või aastaga, vaid et see pidevalt uuenub. Leiba küpsetatakse leivatehastes, sütt toodetakse maapõuest; ühe ahjutäie leiva küpsetamine, ühe tonni söe tootmine nõuab kõigest mõne tunni, kuid see tootmisprotsess kordub päevast päeva katkestamatult ja lakkamatult. See ongi **taastootmine**. Kui leiva, söe, maagi, elektrienergia taastootmine katkeks kas või kolmeks-neljaks päevaks, jääks kogu elu suurlinnades, tööstuskeskustes seisma. Kütte pideva juurdeveota elektrijaamadesse ja

elektrienergia lakkamatu tootmiseta jääksid vabrikud ja tehased seisma.»

«Mõistan. Tähendab, et taastootmiseta ei saa ühiskond elada ja areneda?»

«Täiesti õige. Kuid kapitalismi ajal on tootmisel veel üks tähtis iseärasus. Põhilised tootmisriistad ja -vahendid on rikaste eraomanike käes. Igaüks neist toodab enda riisikol ja vastutusel. Ükski ettevõtja ei tea ega võigi ette teada, kui palju ja missuguseid kaupu turul vaja läheb, kui palju samasuguseid kaupu lasevad välja tema konkurendid, kas elanikkonnal jätkub või ei jätku vahendeid, et osta neid kaupu. Kui vahendeid ei jätku, siis osa toodetud kaupu jääb müümata ja ettevõtja kannab kahjusid. Kõike seda kapitalistid ei suuda ette näha.»

Tähendab, taastootmine on kapitalistil seotud teatud riisikoga: on võimatu öelda, kuidas kujuneb olukord, võib juhtuda, et ta ei saa tagasi isegi oma kulusid. Tuleb nähtavasti tegutseda ettevaatlikult. Kuid samal ajal iga kapitalist püüab oma tootmist mitte ainult endises ulatuses korrata, vaid seda võimalikult rohkem laiendada. Milles siis siin asi seisab?»

«Aga selles asi ongi, et mõni kapitalist tahakski rahulikult istuda oma miljonitel, mingeid uuendusi sepitsemata, kuid konkurents piitsutab tagant. Kui mitte sina, siis keegi teine võtab kasutusele uut tehnikat, suurendab väljalastava toodangu hulka, ja paiskab turule rohkem kaupu palju odavama hinnaga. On tarvis kogu aeg tootmist laiendada, et konkurentidest ette jõuda, kindlustada end turul, saada kõrgeid kasumeid. Selleks aga on tarvis akumuleerida lisaväärtust. Laiendatud taastootmine nõuab akumulatsiooni, akumulatsioonita on see võimatu.»

Mu kaasvestleja heitis pilgu kellale, aeg oli

hiline ja meil tuli vestlus lõpetada. Leppisime kokku, et kohtume mõne päeva pärast.

Teise vestluse me pühendasime küsimusele sellest,

KUIDAS MARX MÕISTIS AKUMULATSIOONI

«Denis Andrejevitsš, eelkõige ma tahaksin välja selgitada, kas sa tead, mis on akumulatsioon? Mida me peame silmas, kui räägime kapitalistlikust akumulatsioonist?»

«Akumulatsioon — see tähendab, mida rohkem raha kapitalist kokku ajab, seda suurem on akumulatsioon.»

«Ei, mu sõber, see pole just nii. Kui kapitalist ajab kokku palju raha ja kulutab ära ühe miljoni või rohkemgi oma luksusliku elamu või jahi ehitamiseks, siis pole see veel akumulatsioon; kaupade tootmine sellest ei suurene. Akumulatsioon tähendab, et osa raha, mida kapitalist teenis kaupade müügist, osa kasumit, lisaväärtust ta kulutab uute masinate, instrumentide, tooraine, kütuse ostmiseks ja lisatööliste palkamiseks, see on **laiendatud** taas-tootmiseks.»

«See kõik on arusaadav ja lihtne. On iseenesest mõistetav, et uute tööliste ja tootmisvahenditeta ei ole kuidagi võimalik tootmist laiendada.»

«Lihtne küll, aga hoopiski mitte nii lihtne, nagu esialgu näib. Maa tiirleb ümber Päikese — mis võib veel lihtsam olla. Seda selgitab sulle iga kooliõpilane. Aga ometi palju aastasadu enne Galileid ja Kopernikut olid inimesed, nende hulgas ka teadlased, kindlalt veendunud selles, et Päike tiirleb ümber Maa. Kes aga sellega nõus ei olnud, see kuulutati ketseriks ja põletati tuleriidal.»

«Mis on siin tegemist Päikese, Maa ja üldse astronoomiaga?»

«Nii nagu Galilei ja Kopernikus planeetide liikumist uuel viisil seletasid, nii selgitas ka Marx täiesti uuel viisil, kuidas areneb tootmine. Et laiendatud taastootmiseks on tarvis täiendavat tööjõudu ja täiendavaid tootmisvahendeid, see on nüüd niisama selge nagu see, et Maa tiirleb ümber Päikese, aga mitte vastupidi. Enne Marxi mõned ökonomistid, kes elasid veel XVIII sajandil, näiteks inglase Adam Smith, mõtlesid teisiti. Nemad arvasid, et raha, mida kapitalistid koguvad ja tootmisesse paigutavad, läheb **tervenisti** tööle olevate tööliste arvu suurendamiseks, palkadeks.»

«Aga tootmisvahendid?»

«Siin ökonomistid just eksisidki. Sellest, et akumulatsiooni jaoks on tarvis ka tootmisvahendeid, ei rääkinud nad midagi. Marxil tuli neid põhjalikult parandada.»

«Paneb imestama, kuidas ökonomistid ei mõistnud nii lihtsat asja, et taastootmiseks on masinaid, toorainet, kütust tarvis. Tööline ei saa ometi toodangut sõrmest imeda.»

«Et paremini mõista, milles seisab Adam Smithi viga, on kasulik teada, millisel kujul töö esineb. Näiteks tööline palkas end tööle kapitalisti juurde, ta töötab seal mõni aeg, ütleme, päeva või nädala, et valmistada vajalikku eset. Seni kui ese pole veel valmis tehtud, on meil tegemist tööliste elavtööga, tema tööjõu ärakasutamisega. See elavtöö, mis katkestamatult tööliselt tuleb, sarnaneb vahetpidamata voolava veega. Nagu pakase käes voolav vesi jahtub, muutub jäätükiks, nii ka elavtöö, mida tööline mahutab tootmisesse, muutub lõpuks esemeks. See ese on juba töökämp. Töö, mis on kehtastatud esemes — see on tardunud töö, või, nagu

öeldakse, **asjastatud töö**. Noh, kas see on arusaadav?»

«Pisut raskevõitu, aga siiski huvitav, siin on midagi uut minu jaoks. Varem ma pole selle küsimusega kokku puutunud. Tähendab, et Smith ei saanud aru, mis tähtsus on erinevusel elavtöö ja asjastatud töö vahel?»

«Just nimelt! Tema arutles nii: jalatsivabrikule on nahk tooraine, see tähendab tootmisvahend, kuid nahavabrikule on see tööliste-nahaparkijate elavtöö produkt, nende tööjõukulu tulemus; loomanahad on nahaparkijale tooraineks, tootmisvahendiks, kuid loomakasvatatajale ei ole nad enam tooraineks, tootmisvahendiks, vaid tema elavtöö produktiks. Tähendab, arutles Smith, tootmisvahendid, tooraine ja muu on ühiskonna jaoks tervikuna elavtöö, tööjõukulutuse resultaat. Tuli välja, et tootmise laiendamiseks on vaja vaid uusi töölisi. Sel alusel Smith tegigi järelduse, nagu läheks kogu ühiskonna poolt akumuleeritav kapital tööliste palkamiseks, palkadeks ja et see tarbitakse tööliklassi poolt. Marxi teene seisab selles, et ta näitas vanade ökonomistide sellise vaate ekslikkust ja töötas välja kapitalistliku akumulatsiooni tõeliselt teadusliku teooria.»

«Milles siis seisab see teooria? Seda pole arvatavasti nii kerge omandada. Poliitökonoomia on ju, nagu ma nüüd hakkan aru saama, raske, keeruline teadus.»

«Sinu sellise märkuse peale võin ma vastata Marxi sõnadega: «Teaduse juurde ei ole laia maanteed . . . , ja ainult need võivad jõuda ta äärevate tippudeni, kes väsimust kartmata ronivad ta järske radasid mööda.»¹ Kui sa ei karda väsimust ja oled

¹ K. M a r x. «Kapital», I kd., 1953, lk. 21.

valmis mõnd aega kannatlikult vaeva nägema, siis me teeme sinuga lõppude lõpuks endale selgeks akumulatsiooniteooria olemuse, mille Marx on loonud.»

«Noh, mis siis ikka, olen nõus. Selle pärast on mõtet vaeva näha.»

«Võta arvesse veel üht väga tähtsat asjaolu. Marksistlik poliitiline ökonoomia on teadus, mis vaatleb kõiki majanduslikke küsimusi mitte kapitalisti seisukohalt, vaid tööliste seisukohalt, kelle töövaevaga luuakse looduse materjalist kogu ühiskonna rikkus. See tähendab, et ta varustab eesrindlike tööliste kapitalismi **teadusliku** kriitika reivaga. Sa ometi ei õpi poliitökonoomiat selleks, et eksamit sooritada ja viit hindeks saada, vaid selleks, et kapitalismi arenemise ja saatuse seadusi sügavamalt mõista. Poliitökonoomiat õppides me saame teada, milline on tööliklassi olukord kodanliku korra juures, miks on vältimatu ja vajalik tööliklassi revolutsiooniline võitlus kapitalistliku eksploatatsiooni vastu ja milleni see võitlus viib. Selles seisabki Marxi akumulatsiooniteooria revolutsiooniline olemus. Kui me sinuga selles kõiges põhjalikult selgusele jõuame, siis võime öelda, et meie vestlused on oma eesmärgi saavutanud.»

Sellega lõpetasime vestluse. Leppisime kokku jälle kohata. Kuid kokkulepitud päeval Denis Andrejevitš jäi tulemata. Ma juba hakkasin mõtlema, et ta lõi kartma teaduse raskuste ees ja jahtus poliitökonoomia vastu, kui sain temalt kirja.

«Kallis sõber,» kirjutas ta, «ei ole võimalik tulla, sest haigestusin kergelt, kuid aega ma asjata ei raiska. Mõtlen küsimuse üle, mille sa üles tõstsid meie viimasel kohtumisel, nimelt, milles on Marxi akumulatsiooniteooria revolutsiooniline olemus. Loen üht-teist.»

Minu kiri Denis Andrejevitšile
19. novembrist

Et saada vastust küsimusele, mis sind erutab, mõtle hästi järele: miks kodanlus on huvitatud sellest, et töölisesse sisendada ekslikku vaadet, nagu läheks kogu akumuleeritav lisaväärtus ainuüksi uute tööliste palkamiseks, nende tööjõu eest maksmiseks.

Denis Andrejevitši kiri 22. novembrist

Sinu nõuanne abistas mind väga. Kui nõustuda sellega, et kogu akumuläärunud kapital läheb palkadeks, siis tuleb välja, et kapitali akumulatsioon on tervenisti ja täielikult tööliste huvides; sedavõrd kui kasvab akumulatsioon, suureneb ka tööliste arv. Nii rääkisid meil ka peremehed enne revolutsiooni (ja väheteadlikud töölised uskusid seda), et vabrikant on tööliste «toitja», «isake-heategija», kes võimaldab töölisele teenistust. Tema, näe, rikastub, suurendab oma kasumeid ja kõik, mis ta akumulērib, läheb täielikult tööliste arvu suurendamiseks, nende töö eest tasumiseks. Nüüd ma hakkan pikka-mööda aru saama, et Marx, kritiseerides väärsti arusaamist akumulatsioonist, paljastas oma kriitika kõig kodanluse kaitsjad, kes lobisesid sellest, et kapitalistide ja tööliste huvid langevad ühte.

Minu kiri 24. novembrist

Denis Andrejevitš! Mind rõõmustab, et sa iseisvalt ja õigesti vastasid ülesseatud küsimusele. Aga nüüd peab meid huvitama muu: mis võimaldas Marxil nii lihtsalt ja veenvalt avastada viga akumulatsioonist küsimuses? Et seda mõista, on vaja teada järgmist. Marx jagas kapitali kahte ossa ja määras

täpselt kindlaks, mille poolest need osad teineteisest erinevad. Kapitali seda osa, mis kapitalist tööliste palga maksmiseks kulutab, nimetatakse **muutuvkapitaliks**. Muutuvaks nimetatakse seda osa kapitalist sellepärast, et ta tootmisprotsessis oma suurust muudab, kasvab seetõttu, et töölised loovad lisaväärtust. Kapitali seda osa, mis kapitalist kulutab tootmisvahenditele, nimetatakse **püsivkapitaliks**, seda nimelt sellepärast, et ta tootmisprotsessis oma suurust, oma väärtust ei muuda. Naha väärtus, millest saavad õmmeldi, ei suurenenud mingil määral, vaid tema väärtus läks lihtsalt saabaste väärtusesse. Kuidas ka metalli ei töötleks, mida temaga ka ei teeks, kui aga mingisuguse eseme valmistamiseks on kulunud näiteks üks kilogramm metalli, siis arvatakse selle eseme väärtusse ka ühe kilogrammi metalli väärtus. Täpselt samaugune lugu on masinaga. Masina väärtus kantakse pikkamööda üle kaubale, mis on selle masina abil valmistatud, kuid uut väärtust masin ei loo. Nüüd sa siis tead, mis on muutuv- ja mis on püsivkapital. Kuid see on alles pool kogu küsimusest. Meie peamiseks eesmärgiks on selgitada, miks kapitali akumulatsioon ei paranda tööliste olukorda, vaid toob neile veel rohkem kannatusi, suurendab kapitalismi kõige hirmsamat pahet — tööpuudust.

Denis Andrejevitši kiri 27. novembrist

Et tööpuudus kapitalistlikes maades kasvab, seda ma tean. Kuid mispärast see toimub, on mulle veel ebaselge. Kapitali kasvades suureneb ju ka see osa kapitalist, mis läheb tööliste palkadeks. Et sulle selge oleks, milles on minu küsimus ja mis mind segadusse viib, toon näite.

Ütleme, et kogu kapitali suurus on 50 tuhat dollarit, sellest neli viiendikku, see tähendab 40 tuhat, moodustab püsivkapitali, üks viiendik aga, see tähendab 10 tuhat, muutuvkapitali. Mingi ajavahe- miku jooksul kapital suurenes 2 korda — 50 tuhan- delt 100 tuhande dollarini, järelikult suurenesid kaks korda ka püsiv- ja muutuvkapital. Tähendab, kui palgad ei muutu, läheb töölisi samuti kaks korda rohkem vaja. Seega kapitali akumulatsioon võimaldab tõmmata tootmisse uusi töölisi. Mis põh- justab siis tööpuuduse kasvu?

Minu kiri 30. novembrist

Sinu arutlused, Denis Andrejevits, oleksid õiged, kui püsiv- ja muutuvkapitali osad jääksid muutumatuiks. Kuid selles asi ongi, et seda ei ole ega saagi olla. Võtame Sinu näite. Oletame, et kogu kapital suurenes kaks korda, 100 tuhande dollarini, püsivkapital kasvas seejuures 40 tuhandelt 85 tuhandeni, muutuvkapital aga 10 tuhandelt 15 tuhandeni. (See toimub harilikult siis, kui raken- datakse uut tehnikat, mis tõstab tootlikkust, ja töölisi vajatakse vähem.) Nii et kogu kapital suu- renes 100 protsendi võrra, muutuvkapital aga kõi- gest 50% võrra, see tähendab, et kapitali on mahu- tatud tootmisse kaks korda rohkem, töölisi aga läks vaja kõigest poolteist korda rohkem. Sageli aga juhtub ka nii, et kapital suureneb kaks korda, kuid uusi töölisi mitte ainult ei lähe vaja, vaid, vastu- pidi, osa vanu töölisi osutub üleliigseks. See toimub sel juhul, kui 100-tuhandelisest kapitalist 92 tuhat kulutatakse tootmisvahenditele ja ainult 8 tuhat tööjõule. Kogu kapital kahekordistus (50-lt 100 tuhandele), töölisi aga on tarvis 20 protsendi võrra vähem; palkadeks ei lähe mitte 10, vaid 8 tuhat. See

näide ei ole välja mõeldud. Ligikaudu sellised on püsiv- ja muutuvkapitali osad Ameerika Ühendriikide töötlevas tööstuses.

Denis Andrejevitši kiri 2. detsembrist

Sinu viimane seletus on väga tähtis. Kuid sa ei toonud ju mingeid tõendeid selle kohta, et kapitalismi tingimustes toimub kõik nii, nagu sa kirjutad. Neid tõendeid aga ma just kõige rohkem vajan. Sa näita, et püsivkapital tõesti **peab kasvama ja kasvabki kiiremini kui muutuvkapital**, siis saab mulle täielikult selgeks, et kapitali akumulatsioon sugugi ei suurenda samal määral tööle rakendatud tööliste arvu.

Minu kiri 5. detsembrist

Selleks et lõplikult selgusele jõuda, mis pärast kapitali akumulatsioon kutsub tingimata esile püsivkapitali palju kiiremat kasvu, võrreldes muutuvkapitali kasvuga, on tarvis teada, mis on kapitali **orgaaniline** koosseis ja **kuidas ta muutub seoses kapitalismi arenemisega**, — selles peitubki kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse alus. Siia ongi, nagu räägitakse, koer maetud. Kui teed endale selle küsimuse täiesti selgeks, siis võid öelda, et peamine raskus on ületatud, edaspidi läheb kõik kiiremini ja kergemini. Surun su kätt. Loodan, et näen sind jälle õige pea.

MIKS ON VAJA TEADA, MIS ON KAPITALI ORGAANILINE KOOSSEIS

Pärast kauast äraolekut tuli Denis Andrejevitš uuesti minu juurde. Üleriideid võttes ja neilt lund maha raputades hüüdis ta esikust: «Kapitali orgaa-

nilisest koosseisust olen ma arvatavasti jagu saanud,» ning teretanud mind, jätkas: «Aga tead, mida sügavamale metsa, seda rohkem puid. Hakkad juba aru saama, kui jälle kerkib musttuhat uut küsimust.»

«Noh, hüva, jutusta, mida sina arvad kapitali orgaanilisest koosseisust.»

«Mis siis, võin küll. Esialgu mulle näis, et kapitali orgaaniline koosseis on väga keerukas vigur, aga kui meenutasin, millest me sinuga vestlesime, ja lugesin kirjandust ka juurde, siis selgus, et polegi nii keeruline. Mina arvan nii: kogu kapital, mille kapitalist on paigutanud tootmisesse, jaotatakse kahte ossa — püsiv- ja muutuvkapitaliks. Kapitali orgaaniline koosseis näitabki protsentides, millised on püsiv- ja muutuvkapitali osad, see tähendab, milline on nende vastastikune suhe. Kui püsivkapitali osa suureneb, siis tähendab see seda, et orgaaniline koosseis tõuseb. Kas ma sain õigesti aru?»

«Põhiliselt õigesti. Siiski pole ma päris kindel, kas see küsimus on sulle täielikult selge. Kas sa võiksid tuua näite, millest selguks, kuidas tõuseb kapitali orgaaniline koosseis?»

«Näide on selline. Kapitalist paigutas tootmisesse kapitali, mille suurus on 100 tuhat dollarit, sellest 80 tuhat on kulutatud seadmete, tooraine ja kütuse peale, — see on püsivkapital, aga ülejäänud 20 tuhat — palkadeks, — see on muutuvkapital. Nii et püsivkapitali on 80 protsenti, muutuvkapitali 20 protsenti: seega neli korda vähem. Oletame, et seadmed ja tooraine kallinesid 25 protsendi võrra. Tootmise alalhoidmiseks on püsivkapitali nüüd tarvis mitte enam 80 tuhat, vaid 100 tuhat dollarit; kogu kapitali aga 120 tuhat dollarit. Püsivkapitali osa ei ole siis enam 80, vaid ligi 83 protsenti, muutuvkapitali osa mitte 20, vaid ligikaudu 17 prot-

senti. Püsivkapital ei ole muutuvkapitalist enam 4, vaid peaaegu 5 korda suurem. Kapitali orgaaniline koosseis on kasvanud.»

«Ei, Denis Andrejevitš, just nimelt sinu näites kapitali orgaanilise koosseisu kasvu ei olegi. Mitte igasugune tootmisvahendite väärtuse kasv võrreldes palga kasvuga ei tähenda kapitali orgaanilise koosseisu suurenemist. Kapitali orgaaniline koosseis muutub ainult sel juhul, kui muutub tehnika. Aga mis muutus sinul? Ainult tooraine ja seadmete väärtus. Kuid tööline, näiteks kangur, töötab endiselt samal kangasteljel ja töötleb sama palju kedarust, kui töötles varem. Järelikult iga töölise kohta tuleb sama palju tootmisvahendeid, kui palju oli enne seda. Tootmistehnika on jäänud endiseks, tööliste arv ei ole vähenenud. Nii et siin polegi kapitali orgaanilise koosseisu suurenemist.»

«Järelikult tuleb välja, et püsivkapitali osa suurenemine ei muuda alati kapitali orgaanilist struktuuri.»

«Muidugi. Näiteks kui on tõusnud puuvilla hind ja tekstiilivabrikandid peavad kulutama rohkem raha puuvilla ostmiseks, siis see ei muuda veel kapitali orgaanilist koosseisu. Ometi võib esineda ka teistsuguseid juhtumeid. Ütleme, vabrik läks puuvilla töötlemiselt üle lina töötlemisele. Seoses sellega tõusevad tooraine kulud tunduvalt, metraaž aga jääb endiseks. Naistöölised samadel telgedel samasuguste palkadega valmistavad sama palju meetreid materjali, kapitalisti kulutused sellele materjalile on aga palju suuremad. Püsivkapitali osa on suurenenud, kuid kapitali orgaaniline koosseis ei muutunud.»

«Nüüd ma saan aru, et minu näide oli väär. Nii et kapitali orgaanilisel struktuuril nagu oleks kaks külge, kaks suhet: esimene püsivkapitali suhe muu-

tuva kapitali suhtes, teine — tootmisvahendite suhe tööjõu suhtes.»

«Täiesti õige. Nüüd sa lähenesid küsimusele õigesti ning mina võin ainult korrata seda, mida sa äsja ütlesid. Kapitali koosseisu tuleb vaadelda kahte viisi. Esiteks, tootmisvahendite **väärtuse** ja tööjõu **väärtuse** seisukohast, s. t. missugune on nende vaheline seos. Teiseks, sellest seisukohast, missugune suhe on elavtöö hulga ja selle poolt kasutatavate tootmisvahendite vahel, see on: palju tuleb tootmisvahendeid ühe töölise kohta. See suhe sõltub tehnika **tasemest**, seepärast seda nimetataksegi kapitali **tehniliseks** koosseisuks. Kui tahad teada, kuidas muutub kapitali tehniline koosseis, võta näiteks kas või puidutöötlemistöö. Iseasi on, kui töölisel saevad käsisaega palke laudadeks; kaks inimest vaevalt siis suudavad terve päeva jooksul saagida üle viie hea palgi. Siin on üks kapitali tehniline koosseis. Teine asi on saeraamil saagimine; samad kaks töölist saevad päeva jooksul kümneid palke. Iga töölise kohta tuleb siin tootmisvahendeid palju rohkem kui käsitsi töötamisel. Siin on teine, kõrgem kapitali tehniline koosseis. Muidugi on ka püsivkapitali suurus siin kõrgem tänu saeraami kõrgemale väärtusele ja töödeldava tooraine suuremale hulgale.»

«Tähendab, kapitali orgaanilise koosseisu suurenemine toimub ainult siis, kui tootmisvahendite **väärtus** kasvab seetõttu, et ettevõttes on käiku lastud rohkem masinseadmeid, toorainet, kütust, see tähendab, et kapitali tehniline koosseis on tõusnud.»

Pärast mõningat mõtisklust küsis Denis Andrejevits: «Kas sa ei võiks mõne praktilise näite varal näidata, kuidas muutub kapitali tehniline koosseis?»

«Miks mitte, võin küll. Võtame näiteks kõrgahjutootmise Saksamaal. Kuidas arenes see tehnilises suhtes aastail 1842—1910? 1842. aastal olid kõrgahjud Saksamaal veel väikesemahulised; iga ahi, mida teenindas keskmiselt 13 töolist, andis 574 tonni malmi aastas. 1910. aastal muutus tunduvalt kõrgahjuprotsessi tehnika. Tekkisid suuremõõdulised ja tootlikumad ahjud. Iga ahju teenindas juba 453 töolist, malmi aga andis ta 149 425 tonni aastas. 1842. aastal tuli iga töölise kohta 44 tonni malmi, 1910. aastal 390 tonni malmi, s. o. peaaegu 8 korda rohkem. See tähendab, et 1910. aastal töötles kõrgahjutöoline metallurgilist toorainet — maaki, koksi, sütt, sulandeid — peaaegu 8 korda rohkem kui 1842. aastal, iga töölise kohta tuli seega 8 korda rohkem tootmisvahendeid. Kulutused toorainele ja seadmetele suurenesid mitu korda rohkem kui kulutused tööjõule. Miks? Sellepärast, et tehnika muutus. Kõrgahjud ehitati suuremaks ja kõrgahjutööliste tööviljakus tunduvalt tõusis. Kaasaegsete kõrgahjude tehnika on veelgi kõrgem — paljud neist on täielikult mehhaniseeritud. Selliste ahjudega annab üks tööline kuni 5 tuhat tonni malmi aastas, s. o. 15 korda rohkem kui 1910. aastal. Toorainet ja materjale tuleb iga kõrgahjutöölise kohta 15 korda rohkem, see tähendab, et kapitali tehniline koosseis on tunduvalt muutunud. Mida kõrgem on tehniline koosseis, seda väiksem on nõudmine tööjõu järele ja seda rohkem töölisi osutub ülearusteks. Sama toimub ka igas teises kapitalistlikus tööstusharus.»

«Tund-tunnilt läheb järjest raskemaks,» hämmeldus Denis Andrejevitš. «Varem oli mulle täiesti selge kapitali väärtuseline koosseis kui püsivkapitali suhe muutuvkapitalisse, kuid ma ei pööranud siis tähelepanu kapitali tehnilisele koosseisule.

Nüüd aga, pärast sinu poolt esitatud näiteid, sai mulle selgeks, mis on kapitali tehniline koosseis, kuid seevastu muutub ebaselgeks see, miks tehnilise koosseisu muutumine, see tähendab tootmisvahendite hulga suurenemine ühe töölise kohta, peab viima püsivkapitali suurenemiseni. Sina ütled, et tooraine **hulk**, mida iga tööline kõrgahjus töötleb, on aastail 1842—1910 uue tehnika tõttu peaaegu 8 korda suurenenud. Kuid mispärast peab siis selle tooraine **väärtus** suurenema. Uus tehnika ei raja ometigi endale teed ainult metallurgias, vaid ka teistes tööstusharudes — rauamaagi- ja söetööstuses. See tähendab, et maagi ja söe väärtus samuti väheneb umbes samasugusel määral, millisel määral suureneb tööviljakus. Iga metallurgiatööline töötleb nüüd küll toorainet rohkem, kuid see-eest on tooraine odavnenud. See tähendab, et toorainekulud kõrgahjutootmises jäävad endiseks; püsivkapitali pole tarvis suurendada.»

«Denis Andrejevitš, sinu vastuväide on väga tõsine, see aga näitab, et sa oled edasi jõudnud küsimuse mõistmisel. Tõepoolest, kui tooraine on odavnenud, siis püsivkapitali see osa, mis läheb tooraine ostmiseks, ei muutu. Kuid sa ei võta üht asjaolu arvesse. Me rääkisime ometigi sellest, et kõrgahju tootlikkus suurenes sel põhjusel, et **tehnika** tunduvalt muutus. Nii et sa oled tehnika väärtuse hoopis ära unustanud. Tehnika ei kuku ometi taevast: ta maksab raha, ja palju raha. Võrdle kodutööndaja-käsitöölise tisleritöökoda ja mööblivabrikut mehaaniliste jõumasinate ning tööpinkidega. Niisugune vabrik nõuab suuri kapitale. Tootmise tehnilise baasi laiendamisel suureneb püsivkapital mitmekordselt.»

«Olen sellega nõus. Tehnika täiustamine nõuab muidugi suuri kapitalikulutusi. Kuid tööstuses tar-

bitakse ka palju toorainet. Tekstiilitööstuses kulutatakse näiteks palju raha puuvilla ostmiseks. Et aga puuvill on odavnenud tootlikkuse kasvu tõttu puuvillakasvatuses, siis tuleb välja, et püsivkapitali see osa, mis läheb puuvilla ostmiseks, ei suurene, kulutused puuvillale jäävad endiseks. Ole-tame, et töödeldava puuvilla hulk **suureneb** kolm korda, kuid väärtus **väheneb** ka 3 korda. Sel juhul püsivkapital ei muutu.»

«See kõik on õige. Kuid võta arvesse, esiteks, et püsivkapitali hulka ei kuulu mitte ainult tooraine, vaid ka ettevõtte kõigi tehniliste seadmete väärtus. Teiseks, seoses tehnika kasvu ja nõudmise suurenemisega kasvab töödeldava tooraine hulk palju kiiremini, kui alaneb tooraine hind. Toon näite vanima kapitalistliku maa — Inglismaa — tekstiilitööstuse ajaloost. XIX sajandi algusest peale kuni peaaegu sajandi lõpuni, umbes 90 aasta vältel, alanes puuvilla hind Inglismaal 3,5 korda. Kuid Inglismaa uue tehnikaga varustatud tekstiilivabrikutes kasvas puuvilla tarbimine selle aja jook-sul ligi 20 korda. Kui puuvilla hind oleks jäänud endiseks, siis toorainele kulutatav püsivkapital oleks pidanud suurenema samuti 20 korda. Puu-villa hind aga alanes 3,5 korda, seepärast pididki toorainekulud tegelikult kasvama umbkaudu 6 korda. Nagu näed, ei tule uue tehnika juures ühe töölise kohta mitte ainult rohkem seadmeid, vaid kasvab ka püsivkapitali see osa, mis läheb tooraine hankimiseks, kuigi mitte sel määral nagu tooraine endise väärtuse juures.»

«Tähendab, uute tehniliste seadmete kasutusele-võtmisega kasvab ka töödeldava tooraine hulk. Järelikult kapitalistid suurendavad tootmist, lasevad välja rohkem tööstustoodangut. Selleks on aga tarvis suuri kapitale. Kust need tulevad?»

«Kapitali mahu kasv toimub järgmiselt. Esiteks, esialgsele kapitalile lisandub igal aastal osa antud ettevõttes saadud lisaväärtusest, kasumist. Seda nimetatakse kapitali **konsentratsiooniks**. Kuid kapitalismi jaoks on see tee, konsentratsiooni tee, liiga aeglane. Võtame näiteks XIX sajandi 60-ndad ja 70-ndad aastad, mil Venemaal alustati raudteede ehitamist. Kõige väiksem viiekümneverstane raudteeharu nõudis vähemalt 2,5—3 miljonit rubla. (1 versta raudteeliini ehitamiseks kulus tollal keskmiselt 50—60 tuhat rubla.) Venemaal aga ei olnud sel ajal nii suurte vabade kapitalidega kapitaliste. Isegi Moskvast peeti kaupmeest või vabrikanti, kellel oli tollal 100—200 tuhat rubla, rikkaks meheks. Sellise kapitali juures võis tal olla väike tehas või vabrik, pood Baltšugil või Torgovõi Rjadis ja elamu kusagil Bolšaja Ordõnkal või Razgulgais. Sellise rahasummaga ei saanud aga ehitada isegi kõige väiksemat raudteed. Selleks aga, et suhteliselt väike kapital oleks võinud miljoniteks muutuda, tulnuks kümneid aastaid oodata. Sedamööda kuidas kasvas tootmine, kaotasid väikesed, nende järel aga ka keskmised ettevõtted oma tootmisiseisvuse ja ei pidanud vastu suurettevõtete konkurentsile; nende omanikud ruineerusid, oma ettevõtted aga olid nad sageli sunnitud suurkapitalistidele poolmuidu ära müüma. Samal ajal hakkasid üksikud kapitalistid oma kapitale ühendama, aktsiaseltsse organiseerima, kuhu nad tegid rahalisi osamakse. Seda kõike nimetab Marx kapitali **tsentralisatsiooniks**. XIX sajandi lõpuks jõudis kapitali konsentratsioon ja tsentralisatsioon kõigis arenenud maades sellise tasemini, kus suurem osa tootmisettevõteteid peamistes tööstusharudes osutus väikese suurkapitalistide grupi käes olevaiks. Paljude tuhandete väikeste ja keskmiste ettevõtete

vaba konkurents loovutas niiviisi koha monopolile, s. o. väheste kapitalistlike tootmis- ja finantsühenduste kõikvõimsale võimule, kes hoiavad oma käes rõhuvat enamust maa rikkustest. Vana kapitalism muutus monopolistlikuks kapitalismiks ehk imperialismiks, nagu teda nimetas Lenin. Denis Andrejevitš, nüüd võime teha mõninga kokkuvõtte meie vestlusest kapitali orgaanilise ehituse kohta ja teha ka mõningad järeldused. Püüa, kui suudad, iseseisvalt formuleerida need järeldused.»

«Järeldused on minu arvates sellised: kapitalismi arenemisel püsivkapitali osa üha kasvab, muutuvkapitali osa aga väheneb. Siit järeldub, et tööjõu nõudmine jääb üha rohkem maha kapitali akumulatsioonist. Osa töölisi ei leia tööd ja asuvad töötute ridadesse. Proletariaadi seisukord halveneb.»

«Ja kaunis järsult,» lisasin ma omalt poolt juurde. «Sukeldumata ajalukku toon näite, mis näitab, milleni viib uue tehnika rakendamine meie päevil kapitalistliku korra juures. Viimasel ajal on Ameerika Ühendriikides, samuti ka Inglismaal, Prantsusmaal ja Lääne-Saksamaal üha suuremat kasutamist leidnud tootmise automatiseerimine, ja seda eriti autotööstuses. Vooltootmise ja vooluviisilise monteerimise liinid, mida teenindavad töölised, varustatakse masinate-automaatidega, milliste abil paljud tootmisprotsessid — tooraine ümbertöötamisest kuni valmistoodete saamiseni — teostatakse peaaegu ilma inimeseta. Töölisel tarvitseb vaid kindlaksmääratud ajal vajutada nupule või pöörata hoovakest ning rangelt kontrollida automaatide kogu tööd. See kõik lühendab tööjõuvajadust mitmekordselt. Näiteks Fordi automatiseeritud autotööstus Ameerika Ühendriikides, kus töötab kümme korda vähem töölisi kui selle firma vanas tehases,

laseb välja kaks korda rohkem masinaid kui vana tehas. Selle kompanii valu- ja mootorihitustsehhides, kus töötab 10 tuhat inimest, lastakse välja toodangut sellisel hulgal, mille valmistamiseks oleks varem olnud vaja 23 tuhat töolist. Firma «Nash» tehastes on silindripea valmistamise aega lühendatud 80 protsendi võrra. Monteerimiskonveieril, kus varem tuhande raadioaparaadi väljalaskmiseks päevas vajati 200 töolist, vajatakse praegu aga tootmise sama mahu juures kõigest kaht inimest. On välja arvutatud, et kui Ameerika Ühendriikide autotööstus täielikult mehhaniseerida, siis hakkaks üks tööline tegema viie inimese tööd, see tähendab, et igast viiest töolisest 4 saaks vallandatud. Järelikult jääks Ameerika Ühendriikide autotööstuses käesoleval ajal töötavast ühest miljonist töolisest 800 tuhat tööta.»

«Niisiis tuleb välja,» jätkas oma endist mõtet Denis Andrejevitš, «et tehniline progress kapitalismi juures polegi tea mis heategu töölistele. Kuid minu arvates on siiski asjatu tehnikat süüdistada. Tehnika ei ole süüdi selles, et paljud töölised ei leia oma tööjõule rakendust. Meil areneb ju ka tehnika kogu aeg. Seejuures ei ole meil ülearust tööjõudu, vaid sellest on veel puudus. Kui meie ettevõttes tööline teenindab suuremat arvu tööpinke ja töötleb toorainet rohkem, siis see läheb kogu rahva hüvanguks; töölisele endalegi on see kasulik: mida rohkem toodab, seda rohkem teenib, ja kogu ühiskonnal on sellest tulu. Ka automatiseerimine, mis meil samuti areneb, ei tekita meile kahju, vaid toob kasu. Ta ainult kergendab tööliste tööd, kellele on töö alati kindlustatud. Raudteetranspordis hakatakse meil näiteks kuuendal viisaastakul laialdaselt kasutama rongide liikluses automaatjuhtimist. Rongi dispetšer hakkab raudteeosakonnas asuvast

keskpostist juhtima paljudes raudteejaamades 150—200-kilomeetrisel lõigul asetsevate raudteerööpmete ja signaalide nihutamist ja töötegevust. Nendes jaamades vabaneb peaaegu kogu liiklustöölise koosseis, nende hulgas ainuüksi 120 tuhat pöörmeseadjat. Noh, mis siis? Kurvastamiseks pole põhjust. Tööd neile leidub. Kes läheb raudteejaama rongikoostajaks, kes depoose, kes rongibrigaadidesse. Meie raudteetranspordi areng toimub ju nii kiiresti, et kui mitte siin, siis mujal läheb raudteetöölisi vaja. Aga kui sõita jäätmaade rajooni uute raudteede ehitamisele — mis võib veel kütkestavam olla! Kui palju avarust, milline hoog!»

«Jah, muidugi. Tehnika kasutuselevõtmine sotsialistlikus ühiskonnas peegeldub töölisklassi olukorral hoopis teisiti kui kapitalismi tingimustes. Üldse on akumulatsioonil sotsialismi tingimustes oma erilised, kapitalistlikest erinevad seadused. Kuid see on juba teine teema, millest peab rääkima teisel. Meid aga huvitab praegu **kapitalistliku** akumulatsiooni üldine seadus. Enne kui asuda selle seaduse olemuse juurde, tahan kontrolli mõttes esitada sulle mõned küsimused.»

«Mis siis, ei vaidle vastu, huvitav on ennast kontrollida.»

«Esimene küsimus. Vabrikus töötab 50 töölisi — metallilõikajat. Nad graveerivad hõbedal. Oletame, et vabrik on hõbedagraveerimiselt üle läinud kullagraveerimisele. Kuidas muutub sellesse vabrikusse mahutatud kapitali orgaaniline koosseis, kui kuld on ligi 40 korda hõbedast kallim?»

«Noh, sellele küsimusele on mul nüüd kerge vastata. Orgaaniline koosseis ei muutu sugugi. Muutub ainult tema väärtuseline koosseis. Kui kuld on hõbedast 40 korda kallim, siis tooraine muretmiseks on vaja püsivkapitali 40 korda rohkem. Kuid

tehniline koosseis ei muutu. Jäi alles sama palju töölisi, seesama tehnika (kõvaduse poolest on erinevus kulla ja hõbeda vahel väike), seesama tooraine hulk (ühe töölise kohta tuleb kaalult sama palju metalli). Nii et kapitali orgaaniline koosseis jäi samaks, mis oli. See küsimus on praegu mulle juba lihtne. Esita mõni teine, mõnevõrra keerulisem näide.»

«Näita mulle siis mõne arvulise näite varal, kuidas kapitali orgaaniline koosseis on tõeliselt muutunud, see tähendab, **kuidas on muutunud kapitali väärtuseline koosseis seoses tema tehnilise koosseisu muutumisega.**»

«Kohe. Ma olen juba koostanud enda jaoks sellised näited, et paremini aru saada. Hea küll. Ettevõtte algkapitaliks on 100 tuhat. Tootmisvahendite väärtuse moodustas sellest 60 tuhat ja tööjõu väärtus 40 tuhat. Nii et orgaaniline koosseis on järgmine: 60 protsenti püsivkapitali ja 40 protsenti muutuvkapitali. Püsivkapitali on poolteist korda rohkem kui muutuvkapitali. Mõne aja möödudes ettevõttes seati sisse uued seadmed, täiendavalt veeti kohale uus tooraine ja kütus. Seoses sellega ettevõtte kogu kapital suurenes 4 korda — 400 tuhandeni, kusjuures püsivkapital moodustas sellest 340 tuhat, muutuvkapital aga 60 tuhat; esimese osa võrdub 85 protsendile, teise osa aga 15 protsendile. Uue tehnika juures tööline töötleb rohkem toorainet kui varem, ja tehnika, mida ta kasutab, on samuti kallim. Kapitali orgaaniline koosseis on suurenenud. Püsivkapitali osa suurenes 60 protsendilt 85 protsendini, kusjuures püsivkapital ületab juba muutuvkapitali 5,6 korda.»

«Kallis Denis Andrejevitš, mul ei ole midagi sinu seletusele juurde lisada. Kuid kas ei ole lõppude lõpuks ükspuha, mis põhjusel muutus kapitali

väärtuseline koosseis — tooraine kallinemise või uue tehnika rakendamise tõttu. Mõlemal juhul on tulemus üks ja seesama: püsivkapitali osa suuremine. Kas sel juhul oligi vaja neid arvutusi, mida me sinuga tegime?»

«Ma tean, mida sa taotled. Sa soovid veenduda, kas ma saan aru, et need pole mitte lihtsad raamatupidamise-alased arvutused, vaid et nende taga peitub töölisklassi eluks midagi väga tähtsat. Muidugi, saan aru. Sa ju tead, et ma ei ole eriti «puhta» matemaatika harrastaja. Selles asi ongi, et need arvutused aitasid mul tabada asja tuuma. Kui arvestada, et üleminek hõbedagraveerimiselt kullagraveerimisele suurendab kapitali orgaanilist koosseisu, siis tähendaks see tunnustada, et kapitali akumulatsioon ei riiva sugugi tööliste huve: nii palju kui oli varem hõbedagraveerijaid, sama palju on nüüd jäänud kullagraveerijaid. Tegelikult kui kapitali väärtuseline koosseis tõuseb uue tehnika rakendamise tõttu, siis riivab see valusalt tööliste huve. Nõudmine tööjõu järele väheneb, suureneb töötute armee, mis ajuti võtab tohutu suure ulatuse. Kuid mul ei ole siiski päris selge: mis mõte on kapitalistidel uut tehnikat rakendada, kui see kutsub esile seda, et tootmisele on töölisi vähem vaja? Mida rohkem on ju töölisi, seda rohkem toodetakse ka lisaväärtust.»

«Seda ei olegi nii raske mõista. Milline on kapitalisti eesmärk? Mille poole ta sihib?»

«Teadagi, mille poole. Et lisaväärtust, kasumit saada, ja seda võimalikult rohkem.»

«Kuid kõik kapitalistid taotleavad seda, ja sellel pinnal toimubki nende vahel äge konkurentsivõitlus.»

«Noh, õige; aga mis on siin tehnikaga pistmist?»

«Siiski on. Kaupu toodab odavamalt see kapitalist, kes oma ettevõttes uut tehnikat kasutab. Kauba valmistamiseks kulutab ta vähem tööd kui teised kapitalistid, aga kaupa müüb ta sama hinnaga, kui müüb seda enamik kapitaliste. Võtame sellise lihtsa näite. Oletame, et suuremas osas õmblusvabrikust kulutatakse ühe meeste ülikonna õmblemiseks 5 töötundi, ja igas tunnis toodetakse riietust ühe dollari väärtuses. See tähendab, et ühe ülikonna valmistamiseks tuleb kulutada 5 tundi **ühiskondlikult vajalikku** tööd ja ülikonna õmblemise ühiskondlik väärtus on 5 dollarit. Kui meie kapitalisti juures, kes uut tehnikat kasutusele võttis, valmistatakse ülikond kolme tunniga, siis tema õmblemisväärtus võrdub 3 dollarile. Ülikonna aga müüb ta tema ühiskondliku, turuhinnaga, ja seda kuni teised õmblusvabrikute omanikud ei vii endi ettevõttes sisse sama tehnikat. Senikaua, kui seda ei juhtu, saab meie vabrikant täiendavat kasumit — kaks dollarit iga ülikonna kohta. Vaat mispärast igal kapitalistil on otsene mõte uut tehnikat rakendada, seda täiustada. Selleta ta ei suuda konkurentsivõitluses teiste kapitalistidega püsima jääda.»

«Nii, mu sõber, tänaseks jätkub. Jätkame vestlust järgmisel korral.»

KAPITALISTLIKU AKUMULATSIOONI ÜLDINE SEADUS

Mõne päeva pärast Denis Andrejevitš tuli minu juurde märgatavalt heas tujus.

«Sind rõõmustab miski,» küsisin temalt, «näost näha, et oled millegagi rahul.»

«Jah, olen rahul. Tead, ma lugesin kusagilt: «Et mingit ideed nagu kord ja kohus omandada, on tarvis ta läbi põdeda, tema pärast kannatada.» Ja ma mõtlesingi kõik need päevad, «seedisin» kõike, mil-

lest me sinuga eelmisel korral rääkisime. Kuigi ma ei ole veel täielikult selgusele jõudnud, olen siiski peamise niidi tabanud. Tunnen kõigest sellest rahul dust, nagu oleksin mingi ilusa asja valmistanud ja viimistlenud — ütleme laeka või midagi muud.»

«Sinu meeoleolust ma saan täielikult aru. See on loomulik. Valmistad hea asja ja tunned rõõmu: sinu töö ja sinu unistus on temasse mahutatud. Ilusas, heas asjas rõõmustab tema kuju, viimistlus, joonte selgus, vastupidavus, teaduses aga rõõmustab mõtte selgus, tõestuste rangus ja veenvus, loogika, tõe le lähenemine. Teadus väljendab omi järel dusi sõnades, aga need sõnad on tugevamad rauast ja betoonist, kui nad peegeldavad õigesti elu. Kuid sinu meeoleolu mõjul me kaldusime täna veidi filoso feerima. Asume asja juurde, ehkki filosoofia on muuseas samuti asi, ja vägagi kasulik. Järelikult me selgitasime välja kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse põhialuse, saime teada, et püsivkapi tal, tootmisvahendite väärtus, kasvab kiiremini kui muutuvkapital, see on tööjõu väärtus — palk. On jäänud veel meid huvitava küsimuse kõige tähtsam külg: kuidas see kõik avaldab mõju töölisklassi olu korrale? Me nägime, et koos kapitali akumulatsioo niga, tema orgaanilise koosseisu suurenemisega kahaneb suhteliselt nõudmine töökäte järele. Ehk küll kapitalismi arenemisega tootmises rakendatud tööliste üldarv suureneb, kuid töötute hulk, keda Marx nimetas tööstuslikuks reservarmeeks, kasvab veelgi enam. Osa tööstustöölisest osutub «ülearu seks». Tunduv osa tööstustöölisi ei leia tööd, nad on sunnitud kannatama nälga ja viletsust. «See,» ütleb Marx, «on kapitalistliku akumulatsiooni abso luutne, üldine seadus.»¹ Kuid see ei ole veel kõik.

¹ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 560.

Tööpuuduse all kannatavad mitte ainult töötatööli-
sed, vaid ka need, kes töötavad. Suure arvu töö-
tute olemasolu loob nendele ebakindla olukorra
tootmises, kindlusetuse homse päeva suhtes. Kasu-
tades ära seda, et ettevõtte väravate taga tungleb
alati töötute parv, hoiab kapitalist oma töölisi
hirmul. Ta püüab tööliste palkasid alandada, ent
kui nad hakkavad protesteerima, ähvardab ta neid
ettevõttest vallandamisega. Kartes kaotada tööd, on
töölised sageli sunnitud leppima endi seaduslike
huvide kitsendamisega. See kõik halvendab tööl-
olevate tööliste seisukorda, kes selletagi elavad
vaesuses ja viletsuses.»

«Niisiis, põhiline kapitalistliku akumulatsiooni
üldises seaduses on proletariaadi vaesumine, töö-
puuduse kasv?! Ajakirjanduses ilmub sageli teateid
selle kohta, et töötute arv kapitalistlikes maades on
väga suur. Ent pean ütlema, et nii palju, kui ma ka
olen lugenud artikleid tööpuuduse kasvu kohta,
peaaegu igal pool on erinevad andmed. Ei tea, mil-
liseid uskudagi.»

«See sõltub sellest, missugusest allikast need
andmed võetakse. Kodanlik ajakirjandus mõistagi
varjab tegelikku olukorda. Tööpuudust täielikult
surnuks vaikida kuidagi ei saa — nõela ei saa kotis
hoida, aga tema mõõtmeid vähendada — seda
püüavad kodanlikud ökonomistid ja statistikud
kõigest jõust.»

«Ent kuidas siis sel juhul tõe kindlaks teha?»

«Kõige parem on kasutada ametiühingute and-
meid, kes teavad tegelikku olukorda. Kuid isegi
vähendatud ametlike andmete järgi võib otsustada,
milline on üldkokkuvõttes olukord tööpuudusega.
Ametlikel andmeil oli 1955. aastal Ameerika Ühend-
riikides ligi 3 miljonit töötatöölist ja üle 9
miljoni osaliselt töötuid, Lääne-Saksamaal oli ligi

miljon töötatöölist. 1955. aastal Itaalias, kus pärast sõda tööpuudus võttis eriti massilise iseloomu, loendati 2 miljonit töötatöölist ja sama palju osaliselt töötuid. Jaapanis 1954. aastal loendati 600 tuhat töötatöölist ja ligi 9 miljonit osaliselt töötuid. Võtame näiteks Euroopa väikese maa — Taani, mille kohta varem räägiti, et see on kõrge elutase-mega maa. Elanikkonda on seal veidi üle 4 miljoni. Hiljuti ilmus ajalehtedes teadaanne, et sellel väikesel maal oli 1955. aasta lõpul 154 tuhat töötut, mis moodustab 22,5 protsenti Taani tööliste üld-arvust. Palju on töötatöölisi Prantsusmaal ja teistes kapitalistlikes maades. Mõistagi on raske arvele võtta kõiki inimesi, kellel ei ole alalist tööd ja kellel pole lootustki seda saada ka tulevikus. Kuid isegi kõige tagasihoidlikumate kokkuvõtete järgi tuleb välja, et selliseid inimesi on kogu kapitalistlikus maailmas kümneid miljoneid.»

«Varem, enne meie vestlusi, ma mõtlesin, et tööpuudus tekib ainult majanduslike kriiside aastail, mil tootmine järsult langeb, vabrikud ja tehased suletakse ja töölised heidetakse tänavale.»

«Ei, Denis Andrejevitš, see pole nii. Suuremal või väiksemal arvul on töötuid kapitalismi ajal alati. Kapitalistlik tööstus areneb hüppeliselt. Puhkes kriis, pärastpoole algab järkjärguline elavne-mine, seejärel aga tootmise kiire kasv ja tõus. Kui ei oleks alalist töötute reservarmeed, kust siis võtaksid kapitalistid töölisi uueks tootmise arenda-miseks? Neil oleks tulnud oodata aastat 10—15, kuni sirgub noor tööliste põlvkond. Tööstustöö-liste reservarmee pole ajutine nähtus, vaid kapita-lismi alatine, paratamatu ja hädavajalik kaaslane. Muidugi, kriiside ajal töötute arv järsult suureneb. Kuid, kordan, töötuid on alati.»

«Huvitav on teada, milline oli töötute protsent aastat 50, 30 tagasi ja milline on see praegu. On see käesoleval ajal suurenenud või vähenenud?»

«Möödunuga võrreldes on tööpuudus suurenenud. Aastail 1897—1908 oli Ameerika Ühendriikides töötuid tööstustöölise seas 10,2 protsenti, 1922.—1923. aastal — 13,5 protsenti, 1933.—1939. aastal — 20,8 protsenti. Samasugust pilti näeme ka Inglismaal. Töötuid oli seal aastail 1895—1903 keskmiselt 3,5 protsenti, aastail 1915—1923 — 5,6 protsenti, aastail 1933—1939 — 14 protsenti.»

«Millega siis seletada seda, et pärast Esimest maailmasõda tööpuudus järsult suurenes?»

«Pärast Esimest maailmasõda tulid kõik kapitalismi pahed ja vastuolud päevavalgele ja andsid end teravamalt tunda. Juhtub, et inimene haigestub millessegi, tüüfusesse või grippi; see möödub, ja inimene on jälle terve. Ei ole hirmus, et temperatuur oli kõrge, et sees kõik valutas, — organism talus seda. Palju halvem on, kui inimene näib väliselt olevat terve, kuid põeb parandamatut kroonilist haigust, mis uuristab ja aegamööda kahjustab ta jõudu ja tervist. Nii on ka kapitalismiga. Enne Esimest maailmasõda oli majanduslikke kriise, tootmise langusi ja seisakuid. Nii kestis pool aastat, aasta, kuid seejärel tõusis tootmine endisest veelgi kõrgemale. Esimese maailmasõja ajal, eriti pärast Oktoobrirevolutsiooni, kogu kapitalismi maailmasüsteem läks korrast ära, hakkas logisema. Kapitalistlik maailm astus igakülgse, üldkriisi perioodi. Varem kapitalism hõlmas kõiki maailmajagusid. Ent pärast Oktoobrirevolutsiooni eraldus kapitalistlikust maailmasüsteemist üks suurimaid maid maailmas — Venemaa, kes tegi korraga ja igaveks lõpu kapitalistlikule korrale. Kapitalism ei moodustanud enam ainsat ja kõikehaaravat maa-

ilmamajandussüsteemi. Kõrvuti kapitalistliku majandussüsteemiga eksisteeris sotsialistlik süsteem, mis kasvas ja tegi edusamme. Teise maailmasõja tulemusena eraldusid kapitalistlikust majandussüsteemist veel mitu Euroopa ja Aasia maad, kes asusid sotsialismi ehitamise teele, sealhulgas ka suur Hiina. Sotsialism muutus kasvavaks ja tugevrievaks **maailmasüsteemiks**.»

«Mis on kõigel sellel tööpuudusega tegemist?»

«On küll. Kapitalistid kauplesid varem oma kaupadega kogu maailmas, neil oli kõikjal odavaid tooraineallikaid, peaaegu kõikidesse maadesse vedasid nad oma kapitale välja ja kõikjalt said tohutuid kasumeid. Ühe sõnaga, kogu maakera oli nende turuks. Nüüd aga on olukord järsult muutunud. Kapitalistlikud monopolid ei saa enam pere-mehetseda meie ja rahvademokraatiamaade turgudel, ei saa oma kaupu seal kolm korda kallimalt müüa, toorainet odava hinnaga osta, nendele maadele orjastavaid laene kaela määrada ja nii edasi. Peale selle on sõltuvais ja koloniaalmaades kui ka maades, kes koloniaalrežiimile on lõpu teinud, kasvanud omaenda kapitalism, mis konkureerib edukalt arenenud kapitalistlike maadega kohalikel turgudel. Kapitalistlikes maades on töötajate ostujõud nende vaesuse tõttu piiratud. Seepärast tootmise maht suureneb vähe, vabrikud ja tehased kannatavad kroonilise alakoormatuse all, tehnikat kasutatakse osaliselt. Sellega seoses kasvab ka tööpuudus, mis on muutunud püsivaks, krooniliseks. Isegi neil aastail, mil tööstuses kulgeb kõik suhteliselt hästi, jääb töötute protsent kapitalistlikes maades kõrgeks. See aga, nagu me juba nägime, halvendab tööolule olevate tööliste olukorda.»

«Ma olen nagu kuulnud, et mõned teadlased kapitalistlikes maades murravad päid selle üle, kui

das tööpuudust likvideerida. On see tõsi ja on seda võimalik teha?»

«Arvatavasti oled kuulnud inglise ökonomistidest Keynesist, Beveridgest ja teistest, kes püüavad oma raamatutes tõestada, et kapitalismi ajal võib kindlustada tööliste «täielikku koormatust». Kuid neil on juttu mitte tööpuuduse kaotamisest, vaid ainult sellest, et tööpuudust teatud tasemeni kahan-dada: nende ettepanekud on — kuni 3 protsendini, teistel aga — kuni 5—7 protsendini. Kapitalismi ei kujutle nad ilma tööstusliku reservarmeeta. Ja selles on neil muidugi omamoodi õigus. Ühtlasi aga kardavad nad alatist massilist tööpuudust, mis kutsub töölistes esile protesti ja revolutsioonilisi meeleolusid ja võib saada kodanlusele ähvarda-vaks. Sellepärast nad mõtlevad välja igasuguseid vahendeid, et kapitalismi tööpuuduse paisest «terveks ravida». Keynesi ettepanekute sisu seisab selles, et riik annaks monopolidele rohkem krediite ja tellimisi tootmise laiendamiseks. Kuid siin tekivad sellised küsimused. Esiteks, kust võtab riik vahendeid, et neid kapitalistide taskutesse üle pumbata? Teiseks, kui laiendadagi tootmist, kuhu siis toodangut turustada? — Töötajate ostujõud tõuseb ju üpris nõrgalt, kuid mõnikord isegi väheneb. Esimese küsimuse Keynes lahendab selliselt: on vaja suurendada maksusid. Teisele küsimusele ta vastab: võib välja lasta piiramatul hulgal sõjatoodangut; sellele ei vajata töölisest tarbijat, vaid riik tasub. Nii et kapitalismi ajal ei saagi olla tööpuuduse likvideerimise normaalset, rahulikku viisi. Keynesi järelkäijad leiavad «väljapääsu» relvastumise võidujooksus. Faktid näitavad, et isegi kõige intensiivsem sõjariistade tootmine ei suuda kapitalistlikku ühiskonda vabastada kroonilisest massilisest tööpuudusest.»

«Jah,» märkis Denis Andrejevits, «üldiselt saame kaunis kurva pildi. Püsiva olemasolu allika puudumisest rääkimata, mis võib veel hullem olla, kui inimesel puudub perspektiiv elus, kui ta näeb, et keegi teda ei vaja, et ta on üleliigne olend maa-keral. Ka meil, Nõukogudemaal oli raskeid aastaid, täis puudusi ja ohvreid, kuid igaüks nägi enda ees helget tulevikku, kindlustatud elu, tundis, et teda ja ta tööd on vaja kollektiivile, ühiskonnale. Aga töötud kapitalistlikes maades? Need on ju paratamatult hääbumisele määratud, õnnetud inimesed. Kuidas siis nemad elavad?»

«Nad elavad kehvalt, nagu sa ise aru saad. Teatavat abi osutavad neile ametiühingud. Aeg-ajalt annavad ametiühingud töötuile töölistelt endilt korjatud vahendeist toetust — rahas või toiduainetes. Kuid need toetused ei ole suured, ja nendega, nagu räägitakse, ei jõua kaugele, eriti, kui töötul on suur perekond. Neis mais, kus töölisliikumisel on pikk iga ja ta on hästi organiseeritud, on töölised pika ja visa võitluse tulemusena saavutanud seda, et töötule makstakse toetust seaduse järgi. Kuid nad ei saa seda kogu töötaoleku aja eest, vaid ainult lühikese ajavahemiku eest. Näiteks Ameerika Ühendriikide Ohio osariigi seaduse järgi on töötul õigus saada toetust ainult 26 nädala jooksul. Paljudel töötutel ei ole sedagi õigust. Need, kellel toetus sai otsa või kes seda üldse pole saanud, on sunnitud sõna otseses mõttes elama suures viletsuses, kerjama, elatuma era heategevusorganisatsioonide viletsatest armuandidest.»

«Järelikult tuleb välja, et inimene, kes oma paremad eluaastad on peremehele-kapitalistile andnud, jäädes tööta ja säästudeta, on sunnitud sabas seisma, et saada tükki leiba ja taldrikutäit suppi, mida neile armust ohverdatakse. Hiljaaegu ma

nägin ajakirjas «Ogonjok» sellist fotot töötute elust. See foto oli võetud mingist välismaa ajakirjast.»

«Muide, töötute väljapääsmatut viletsust tõepäraselt kujutavad fotoülesvõtted sattuvad väga harva kodanlikku ajakirjandusse. Illustreeritud ajakirjades trükitakse rohkem ülesvõtteid suurilma elust — mõne miljonäri pulmad, tseremooniad kuningalossides ja muud sarnast. Töölise elu valgustatakse kasinalt, aga kui ka valgustatakse, siis rohkem välisküljest.»

«See on muidugi ka arusaadav. Muide, selle ülesvõtte puhul oli mul kõnelus naisega, Anna Petrovnaga. Ülesvõtet teraselt silmitsenud, ütles ta minule: tõesti, töölised on seal jõudnud sellise eluni, et peavad taldriku supi pärast sabas seisma. Kui aga vaadata pealiskaudselt, ütles ta, ei ütlegi kohe, et need on töötud — viisakalt riietatud, kaabudes, lipsud ees, puhtaks raseeritud; võib-olla nende seisukord ei olegi nii halb. Noh, mis sa ütled? Kaabu ja lips viisid ta segadusse. Naisele tuli selgitada, et eri maades inimesed riietuvad ka erinevalt, et riietus veel iseendast ei ütle midagi materiaalse seisukorra kohta. Inimene võib olla näiliselt päris hästi riietatud, aga taskutes vilistab tal tuul. Kunagi räägiti, et: «Kui härra on uuriketiga, siis on ta uurita.» Näiteks Ameerika Ühendriikides kõik kerjused käivad kaabudes, ka miljonärid kannavad kaabusid. Kuid kaabu järgi ei saa ometi arvata, kuidas inimene elab. Aga mis puutub sellesse, et on puhtaks raseeritud, siis see on juba harjumuse ja moe asi. Mäletan, et meil endistel aegadel mitte ainult vanad, vaid ka paljud noormehed kandsid habet ja vurrusid, nüüd aga käivad raseeritult. Kuid siin on olemas veel teinegi kaalutlus. Kui tööline läheb kapitalisti juurde end tööle palkama, värvib ta sageli ka oma juuksed üle, kui

neis on juba halli. Vastasel korral peremees või direktor ei hakka temaga rääkima. Ütleb: «Vana, ei talu tempot.» Ja milleks ongi talle vaja vanu, kui tehase väravate taga on tööta ringi luusivaid noori terveid töölisi, nii palju kui iganes tahad, ning neid võib odava hinnaga palgata. Niisiis, mis kasu on kaabust ja lipsust, kui kõht on tühi. Anna Petrovna nõustus minuga.»

«Denis Andrejevitš, oma naisele sa seletasid kõik õigesti ära. Kuid töölisklassi olukorda võib veel ühest küljest vaadata, ja nimelt: kas tööline elab praegu paremini, võrreldes endiste aegadega? Kodanlikud ökonomistid tihti räägivad: kas võib üldse võrrelda tööliste elutingimusi praegu ja 100 aastat tagasi? Nüüd on töölisel palju mugavam mööbel, elektrivalgustus, paremad köögi- ja lauad, ta loeb ajalehti, kuulab raadiot; midagi sellest sarnast polnud möödunud sajandil Inglismaa, Prantsusmaa ja teiste maade töölistel. Kõik see on muidugi õige. Ei saa eitada, et mugav mööbel, elekter, head sööginõud, raadio toovad teatud mugavusi igapäevasesse ellu. Kuid on olulisem siiski teada, mida nimelt tööline sööb, kuivõrd rammus ja toitev on ta igapäevane söök, kas piisab sellest tema tervise ja töövõime alalhoidmiseks. Selgub, et 1935. aastal oli inglise töölise toiduks A-vitamiini 5 korda vähem kui 150 aastat tagasi, B₁-vitamiini — ligi 4 korda vähem, C-vitamiini — 2 korda vähem ja teisi aineid — 1,5—2 korda vähem. Võrreldes aga miinimumiga, mis on kohustuslik normaalse elu ja töö juures, sai inglise tööline kuni 1939. aastani samu aineid ja vitamiine 1,2—2 korda vähem. Kõik need normid ja andmed on välja töötatud tuntud inglise toitumise eriteadlase John Boyd Orri poolt, ning vaevalt on ta püüdnud olukorda näidata halvemana, kui ta tegelikult

on. Võib tuua ka hulga hilisemaid andmeid sama Inglismaa kohta. Ühinenud Rähvaste Organisatsioon ülevaates Euroopa majandusliku olukorra kohta 1953. aastal loeme, et võrreldes 1934.—1938. aastaga on lihatarbimine Inglismaal ühe inimese kohta vähenenud 1951.—1952. aastal 23 protsendi võrra, suhkru osas — 20 protsendi võrra, piima ja piimasaaduste osas — 17 protsendi võrra, riieuse ja majapidamistarvete osas — 12—13 protsendi võrra. Mõistagi, et siin on jutt töörahva, s. o. töölisklassi, mitte aga kapitalistide tarbimisest. Inglismaa valitsuse juht Eden, esinedes 19. jaanuaril 1956. aastal miitingul Bradfordi linnas, tunnistab, et Inglismaal ei ole küllaldasi reserve praeguse elatustaseme (see on aga sõjaeelsest madalam) säilitamiseks, ja et valitsuse abinõud võitluses majanduslike raskustega on viinud elanikkonna ostujõu kahanemisele.»

«Kuidas sina arvad, kas Prantsusmaal on olukord samasugune või parem?»

«Andmed Prantsusmaa kohta on samuti kaunis rõõmutud töölisklassile. Hiljuti arvutati välja, et Pariisi metallurgil on vaja kulutada ühe paari jalatsite ostmiseks üle poolteise korra rohkem tööaega kui 1913. aastal. Et tasuda eine eest restoranis, on tarvis töötada kaks korda rohkem, aga uue heakvaliteedilise valmisülikonna muretsemiseks ligi kaks ja pool korda rohkem kui 1913. aastal. Leivahinnad on Pariisis 1947. aastast kuni 1955. aasta novembrikuuni tõusnud üle nelja korra, piimahind on kõrgenenud ligi kolm korda, aga suhkur — üle kahe ja poole korra. Põllutööliste ostujõud vähenes 1938. aastaks võrreldes 1914. aastaga 10 protsendi võrra, 1950. aastaks aga — 22 protsendi võrra. Sellest ajast peale on toimunud ostujõu edasine vähenemine. Prantsusmaa Rahvus-

liku Tervishoiu Instituudi poolt teostatud uurimused näitavad, et töötatöölised, madalapalgalised töölised, põllutöölised, paljud väiketalupojad ja teised elanikkonna nõrgalt kindlustatud grupid kannatavad ilmselt alatoitluse all. Eriti mitteküllaldane on piima, puuvilja, värske juurvilja, munade ja või tarbimine. Prantsuse arstid arvavad, et 45 protsenti rauku (üle 65 aasta vanad) surevad halva toitumuse tagajärjel. Tuntud prantsuse kirjanik Andre Vurmseur oma uueaasta «Kirjas nõukogude sõbrale», mis avaldati «Pravdas» 1. jaanuaril 1956. a., kirjutab: «Täiesti valed on väited, et Prantsusmaa töötajail on praegu parem elu kui enne sõda.»»

«Kuidas on olukord Ameerika Ühendriikides? See on ju väga rikas maa. Kas ei ole mingisuguseid täpseid, veenvaid andmeid, mis iseloomustaks olukorda sellel maal?»

«Olukorra üle Ameerika Ühendriikides saab kõige paremini otsustada selle järgi, mida ameeriklased ise räägivad. Kalifornia ülikooli professor Geller koos teiste teadlastega võtab igal aastal kokku, kui palju elatusvahendeid on vaja neljalikmelisele perekonnale (mees, naine ja kaks last), et kuidagiviisi ära elada (see on niinimetatud elatusmiinimum). Seejuures ta arvestab töötajate kõige tagasihoidlikumaid tarvidusi. Piisab, kui märkida, et perekonna eelarvesse on sisse võetud iseäranis sellised väljaminekud: $\frac{1}{8}$ naela võid inimese kohta nädalas; 2,5 naela liha või kala; väike summa arstibiks; kino külastamine odavate pääsmetega kaks korda kuus; kõige lihtsamad rõivad. Ameerika andmed kõnelevad sellest, et isegi aasta läbi rakendatud tööliste keskmisest palgast ei jätku selleks, et tagada perekonnale Gelleri eelarves ettenähtud elatustaset. Ameerika tööliste keskmine aastapalk

oli Gelleri eelarves ettenähtust 1945. aasta märtsis 606, 1950. aasta oktoobris 1052 ja 1954. aasta septembris 1604 dollari võrra madalam. Professor Gelleri kokkuvõtete järgi moodustas Ameerika Ühendriikide töötleva tööstustöölise keskmine palk kõigest 70 protsenti elatusmiinimumist, ta oli seega ühe kolmandiku võrra väiksem sellest, mis on tarvis kõige hädavajalikumate tarbeesemete ostmiseks. Veelgi halvem on neegrite olukord. Nad peavad tegema kõige madalama kvalifikatsiooniga ja rasket tööd ning töötama tunduvalt halvemais tingimuses kui valged töölised. Töölise-neegri keskmine palk moodustas 1952. aastal 52 protsenti valge töölise palgast. Ameerika Ühendriikides oli neegri perekonna aasta keskmine sissetulek 1952. aastal ligi 56 protsenti valge perekonna sissetulekust. Ameerika kongressi poolt avaldatud ettekandes tuuakse ära andmed, milledest nähtub, et 20 protsenti ameerika perekondi ja kaks kolmandikku vallalisi saavad niivõrd madalat töötasu, mis võib kindlustada elatusmiinimumist kõige rohkem 40 protsenti. Umbes 19 miljonit inimest — perekonnainimesi ja vallalisi — on täielikus viletsuses, kuna nende töötasu on ühe viiendiku osa (20 protsenti) võrra madalam sellest töötasu miinimumist, mis on vajalik enam või vähem rahuldavaks äraelamiseks. Ent kogu häda seisab selles, et säärase perekondade arv sugugi ei vähene, vaid järjest suureneb. 1948. aastal oli neid, nagu ettekandes märgitakse, 4020 tuhat, 1954. a. aga 4269 tuhat, see on 249 tuhande võrra rohkem. Kui arvestada, et iga ameerika perekond koosneb keskmiselt neljast inimesest, siis tuleb välja, et kuue aasta jooksul on äärmiselt viletsa elatustasemega inimeste arv peaaegu ühe miljoni võrra suurenenud. Valitsuse ülevaade 1949. aasta kohta sisaldab mõnin-

gaid andmeid sellest, missugustes tingimustes elavad need miljonid ameerika perekonnad, kelle sissetulek on alla kahe tuhande dollari aastas. Selles ülevaates öeldakse: «Kõige hellemaks kohaks on tervislik seisund. Püüdes ots-otsaga läbi ajada, kärbitakse kõige sagedamini toitumiskulusid, loobudes piimast ja lihast. Halvad korteriolud, sooja riietuse puudumine õonestavad täiskasvanute tervist ja töövõimet ning hävitavad lapsi.» Nagu näed, ei ole ka ameerika töölistel kerge «ots-otsaga läbi ajada». Valitsusorganidki on sunnitud seda tunnistama.»

«Pean tunnistama, et arvasin ameerika töölisi elavat enam-vähem rahuldavalt, igatahes paremini kui teiste kapitalistlike maade töölised.»

«Teatav erinevus muidugi on. Töölisklassi elatustase ei ole kõigis kapitalistlikes maades täiesti ühesugune. Ühtedes on ta kõrgem, teistes madalam. Inglise tööline on paremas seisukorras kui näiteks itaalia tööline. See seletub sellega, et Inglismaa valduses on suured ja rikkad kolooniad, millede ekspluateerimine võimaldab inglise kodanlusel neist välja pumbata määratu suuri lisakasumeid. Nende täiendavate kasumite arvel on inglise kapitalistidel võimalik mõnede töölisgruppidele, eriti kõrge kvalifikatsiooniga töölistele, kõrgemat tasu maksta. Mis puutub aga Ameerika Ühendriikidesse, siis pea meeles, et nad arenesid palju soodsamates ajaloolistes tingimustes kui teised maad. Juba üksnes see, et Ameerika Ühendriikide territooriumil pole peaaegu viimase 100 aasta jooksul mingit sõjategevust olnud, on sellele maale kasuks tulnud. Esimene ja Teine maailmasõda ei toimunud Ameerika mandril. Ameerika linnad ja tööstuskeskused jäid kogu aeg terveks ja kahjustamata. Sõda ei puudutanud ka põllumajandust. Inimkaotused ei

olnud kuigi suured. Säilis kvalifitseeritud tööliste kaader. Niisiis Ameerika Ühendriikide majandus mitte ainult ei kandnud mingisuguseid sõjakahjustusi, vaid arenes kogu aeg edasi. Kaubandus teiste maadega tõi Ameerika monopolidele määratu suuri kasumeid. Nende kasumite riismeid kapitalistid kasutasid ja kasutavad teatud töölisgrupi, nimetatud töölisaristokraatia palkade mõningaks tõstmiseks. Seepärast on loomulik, et ka üldine elatustase on püsinud seal palju kõrgemana kui teistes kapitalistlikes maades. See muidugi ei tähenda seda, et kapitalismi seadused ei ole seal oma toimet avaldanud ega avalda praegu, et kapitalistlik Ameerika — see on maapealne paradiis tööliste. Mitte midagi sellesarnast! Kapitalistliku akumuleerumise seadust nimetabki Marx üldiseks sellepärast, et see seadus toimib kõigis maades. Nagu sa oled võinud veenduda, vaesub töölisklass Ameerika Ühendriikides samuti nagu teisteski kapitalistlikes maades. Ent ma tahaksin veel midagi juurde lisada. Kui marksistid räägivad proletariaadi olukorrast kapitalistlikus ühiskonnas, siis nad ei pea silmas mitte üksikut kõrgepalgalist töölisgruppi ega mitte ka üksikut maad, näiteks Inglismaad või Ameerika Ühendriike, ja isegi mitte ainult Euroopat või Põhja-Ameerikat, vaid kogu kapitalistliku maailma töölisklassi. Ja kuidas saabki teisiti olla? On ju kõigi maade töölised üks vennalik pere, neil on ühine saatus ja ühised huvid. Kuidas aga kujutavad töölisklassi olukorda kapitalismi kaitsjad? Nad võtavad mõni tuhat hästi tasutavate tööliste ja teenistujate perekonda ja ütlevad: vaadake, kuidas inglise või ameerika tööline elab. Kuid miljonid töölisperekonnad, kellede palgad on tunduvalt alla elatusmiinimumi, tohutu suur töötute armee, kes ei saa üldse palka, miljoneid koloniaal- ja sõl-

tuvate maade töötajaid Aasias ja Aafrikas, kus kohalikud töölised saavad palka mitu korda vähem kui valged töölised, nagu näiteks Iraani naftatehastes, Põhja-Rodeesia ja Nigeeria kaevandustes, Malaia kautšukiistandustes ja Belgia Kongo metallurgiaettevõtetes? Kas tohib kogu seda suurearvulist töölisklassi hulka arvestamata jätta? Mõistagi, et ei tohi! Aga on olemas tegelasi, kes seda just teevad. Selliste tegelaste kohta sobib väga hästi kõnekäänd: «Ei näe puude tagant metsa».

«Kuidas on aga olukord töötingimustega kapitalistlikes ettevõtetes? See on ju tööliste olukorrale samuti väga tähtis. Juhtusin kunagi kuulma — praegu enam ei mäleta millal ja kellelt, — et kapitalistlike maade ettevõtetes ja vabrikutes olevat töökaitse hästi organiseeritud. On see tõsi?»

«Ei, ei ole. Andmed, mis selle kohta on olemas, räägivad hoopis vastupidist. Esiteks, on märgata intensiivsuse, see on tööpinge enneolematut kasvu. Et masinatega sammu pidada, on tööline sageli sunnitud töötama üle jõu. Prantsusmaa elektritööstuses kasvas tootmine aastail 1938—1954 172 protsendi võrra. See kasv on saavutatud peamiselt tööintensiivsuse tõstmisega ühe kolmandiku võrra ja tööaja kestvuse pikendamisega ühe veerandi võrra. Prantsusmaal on tehaseid, kus kronometraaži teel fikseeritakse, mitu minutit viibib naistööline käimlas. Itaalia toruvalutehases «Ilva di Cagoletto» oli igakuine toodangu väljalase 1947. aastal tuhat tonni 659 olemasoleva töölisega, kuid 1954. aastal see ületas juba 3 tuhat tonni 597 töölise juures. Seejuures mingisugust tehnika täiustamist tehases ei teostatud. Tootmise suurenemine saavutati peaaegu täielikult tööliste tööintensiivsuse kasvu arvel. On reeglipärane nähtus, et koos tööintensiivsuse kasvuga ei toimu vastavat palga kasvu. Ülemää-

rast tööjõukulu ei kompenseerita tugevdatud toitu-
misega. Prantsuse kompanii «Sent-Frere» ettevõtte-
tes kangur, kes töötas varem kuuel teljel, sai 150
franki tunnis ehk 2 franki kanga iga meetri eest.
Nüüd ta töötab kümnel teljel ja saab kõigest 170
franki tunnis; meetritasuks on ainult 1 frank 36
santiimi. Sellise muutuse tulemusena saab ettevõtte
omanik iga päev 25 tuhat franki täiendavat kasu-
mit, samal ajal kui töölise tasu väljatöötatud kanga
iga meetri eest on vähenenud.»

«Kui kaua võib siis sellist tööpinget taluda?
Sellise äärmiselt kurnava töö juures ei pea kaua
vastu.»

«Muidugi ei pea kaua vastu, Marx näitas, et
kapital kulutab tööjõu nii kiiresti, et juba keskeas
on tööline enam või vähem raugastunud. Ameerika
töötingimuste uurimised näitasid juba 25 aastat
tagasi, et ainult vähesed töölised suudavad üle 5
aasta Fordi ettevõtetes vastu pidada. Töölised
vananevad enneaegu ja kaotavad kiiresti töövõime.
Peale selle kutsub tööintensiivsuse tõus esile mas-
silisi kutsealaseid haigestumisi ja õnnetusjuhtumite
suurenemisi tootmistööl. Ameerika Ühendriikides
oli näiteks 1938. aastal 1375 tuhat õnnetusjuhtumit,
1953. aastal aga üle 2 miljoni. 1954. aastal oli 800
tuhat töolist, s. o. 20 protsenti Itaalia tööstustöö-
liste koguarvust, tootmises toimunud õnnetusjuh-
tude ohvrid; nende hulgas 3731 surmasaanut.
Sõjaeelseil aastail oli Inglismaal iga kuues mäe-
tööline õnnetusjuhtumi ohver, kuid juba aastail
1949—1952 oli iga kolmas mäetööline ühe või teise
õnnetusjuhtumi ohver. See ei puuduta mitte ainult
täisealisi töölisi, vaid ka lapsi. Inglismaa tehaste
peainspektor George Burnetti aastaaruandes tea-
tatakse, et 1955. aastal sai Inglismaa vabrikutes ja
tehastes 13 tuhat last ja noorukit õnnetusjuhtude

läbi kannatada. Mis puutub tööliste tervislikku seisundisse, siis sellest kõneleb niisugune fakt: meditsiinilisel ülevaatusel Teise maailmasõja aastail osutus 5 miljonit ameeriklast ehk üks kolmandik ülevaadatuist sõjaväeteenistuseks kõlbmatuiks halva füüsilise ja psüühilise seisundi tõttu. Prantsuse firma «Nicolle'i» ettevõtteis minestab iga päev keskmiselt viis naist. See on muidugi kas otsese alatoitluse või ülemäära intensiivse töö tulemus. Seejuures on meditsiiniline abi kallis ja töölistele vähe kättesaadav. Õeldule võib veel palju juurde lisada, kuid ma arvan, et esitatud faktidest piisab. Nad tõendavad veenvalt seda, et kapitalismi arenemisega tööliste materiaalne olukord ja füüsiline seisund muutuvad järjest halvemaks.

Lõpetame sellega meie tänase jutuajamise. Järgmisel korral teeme oma vestlustest mõningad kokkuvõtted ja järeldused.»

KODANLIKU ÜHISKONNA KAKS VASTANDPOOLUST

«Missugune järeldus tuleneb siis sellest, millest me varem rääkisime?» küsis Denis Andrejevits meie järjekordse vestluse alguses.

«See järeldus,» vastasin mina, «on ammu Marxi ja Lenini poolt tehtud. Juba XIX sajandi keskel kirjutas Marx «Kapitali» esimeses köites, et «töölise seisukord peab halvenema sedamööda, kuidas kapital akumuleerub, olgu töölise tasu missugune tahes, — kas kõrge või madal»¹. XX sajandi algul Lenin näitas, et Marxi poolt avastatud kapitali akumulatsiooni seadus toimib edasi, mida kapitalismi õpetatud kaitsjad seal ka ei räägiks.»

Seejärel ma läksin raamatukapi juurde, võtsin

¹ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 561.

riiulilt Lenini «Teoste» 18. köite ja, avanud 405. lehekülje, näitasin seda Denis Andrejevitšile. Ta võttis raamatu kätte ja luges valjusti:

«Kodanlikud reformistid, nende järel aga mõned oportunistid sotsiaaldemokraatia ridadest väidavad, et kapitalistlikus ühiskonnas ei toimu rahvahulkade vaesumist. «Vaesumise teooria» polevat õige: rahvahulkade heaolu kasvab, kuigi aeglaselt, — kuristik varakate ja varatute vahel ei süvene, vaid väheneb.

Selliste väidete kogu valelikkus selgub rahvahulkadele viimasel ajal üha kujukamalt. Elukallidus kasvab. Tööliste palkade tõus on palju aeglasem kui vajalike tööjõukulutuste kasv, **isegi** seal, kus streigivõitlus toimub kõige visamalt ja tööliste jaoks **kõige** edukamalt... Nii toiduained, nii riieus, nii küte kui ka korterid — kõik on hinnas tõusnud. Tööline vaesub **absoluutselt**, s. t. ta muutub otseses mõttes vaesemaks, kui ta oli varem, ta on sunnitud elama halvemini, sööma kehvemini, rohkem alatoitluse all kannatama, elama keldreis ja pööninguil.

Kuid veelgi kujukam on tööliste **suhteline** vaesumine, s. o. tööliste **osa** vähenemine ühiskondlikus tulus.»¹

Denis Andrejevitš katkestas lugemise ja ütles:

«Siin ei ole mulle kõik selge. Lenin ütleb, et toimub tööliste osa vähenemine ühiskondlikus tulus. Kuidas seda mõista?»

«Seda pole raske mõista. Kogu asja tuum on siin selles, et tööliklassi tulu, see on tööliste palkade kogusumma, moodustab üha väiksema osa kapitalistliku ühiskonna kõikide klasside tulude kogusummas. Palkade järsk vähenemine torkab

¹ V. I. L e n i n. Teosed, 18. kd., lk. 403.

eriti silma kapitalistide kasumitega võrreldes. Näiteks revolutsioonieelsel Venemaal kasvas ajavahe-
mikul 1900—1913 tööstuskapitalistide kasum mitu
korda rohkem kui tööstustöölise töötasude summa.
Ameerika Ühendriikides moodustas tööliste töötasu
kapitalistide kasumitest 1889. aastal 70 protsenti,
1939. aastal aga 45 protsenti. See tähendab aga, et
töölisklass ei vaesu mitte ainult absoluutselt, või
teiste sõnadega, nagu ütles Lenin, ta ei muutu mitte
ainult vaesemaks, kui oli varem. Ta vaesub ka suhteliselt, ta osa ühiskondlikus tulus väheneb üha
rohkem teiste klasside tuludega, eriti aga muidugi
kapitalistide suurkasumitega võrreldes.»

«Ma kujutan endale ette, kui tohutult palju
raha ja materiaalseid väärtusi praegu kodanluse
kättesse kokku kuhjub. Endistel aegadel oli palju
väikesi ja keskmisi ettevõtteid, ja kasumid ei olnud
ka suhteliselt nii suured. Nüüd aga valitsevad töös-
tuses monopolistid, kellel on määratu suured
ettevõtted, kes müüvad omi kaupu kõrgete hinda-
dega ja saavad hiiglasuurt tulu.»

«Täiesti õige, Denis Andrejevitš. Kaasaegsed
kapitalistid on möödunud aegade kapitalistidest
palju rikkamad. Igas arenenud kapitalistlikus maas
on mõnesaja ülikka, suurema monopolisti-töös-
turi ja pankuri valduses peamised rikkused, nad
saavad maksimaalseid, enneolematuid kasumeid ja
kulutavad neist tunduva osa oma kapriiside rahul-
damiseks, luksusesemetele. Tuntud ameerika mil-
jardär Morgan koos oma sugulaste ja ärikaaslas-
tega käsutab 55 miljardi dollari suurust kapitali.
Teine miljardär, Rockefeller, valdab 27 miljardi
dollari suurust kapitali. 20-ndatel aastatel valdas
Ameerika Ühendriikides üks protsent kõigist omanikest, s. o. inimestest, kellel oli mingit vara, 59
protsenti kogu maa rikkusi. Kahele protsendile

omanikest Inglismaal kuulus 64 protsenti kõigist rikkustest.»

«Sa kõnelesid luksusest. Oleks huvitav teada umbkaudu, missugused summad kulutatakse kapitalistlikes maades luksusesemetele. Nõustu sellega, et see on kaotsiläinud raha; majandusele, tootmisele pole sellest mingit kasu.»

«Kõiki luksusesemetele kulutatud summasid on mõistagi raske arvele võtta. Kuid Ameerika Ühendriikides on selliseid arvestusi tehtud. Näiteks riigimaksuameti sekretär arvestas välja, et 1919. aastal kulutati luksusesemetele 22,7 miljardit dollarit, üle ühe kolmandiku Ameerika Ühendriikide elanikkonna sissetulekuist. Sellest rahast kulutati luksusautode ostmiseks 2 miljardit, rikaste teenijaskonnale — 3 miljardit, rafineeritud toidu peale — 5 miljardit dollarit. Teise arvestuse, 1920.—1921. aasta kohta, tegi ameerika ökonomist Babson. Tema arvestuste järgi kulutati selle aja kestel Ameerika Ühendriikides luksusesemetele 13,7 miljardit dollarit. Kirjanik Aleksei Tolstoi jutustuses «Emigrandid» kirjeldatakse õhtusööki, mille korraldas revolutsiooni eel oma sõpradele Bakuu miljonär, naftatööstur Mantašev. Õhtusöök läks maksma 200 tuhat kuldrubla. Sellest summast oleks piisanud, et aastas ligi 900 töölist palgaga kindlustada. Aga niimoodi see raha kadus jäljetult väikese grupi rikaste parasiitide kõhtu ja taskuisse. Inglise ökonomistid Sydney ja Beatrice Webb tegid omal ajal sellised faktid teatavaks. Ühel rikkal daamil Inglismaal oli ehtesju 3 miljoni 400 tuhande dollari eest, kleite — 128 tuhande dollari eest, kübaraid — 64 tuhande dollari eest, sooblinahast peleriin 60 tuhande dollari väärtuses. Aga missuguseid muinasjutulisi summasid kapitalistid tühistele kapriisidele praegu kulutavad! Toon mõned näited. Võrdlemisi vähetuntud

ameerika rahamees Doggerty korraldas balli oma tütre esmakordse seltskonda ilmumise puhul. See ball läks talle 250 tuhat dollarit maksma. Kellegi, samuti mitte nii väga tuntud kodanliku daami Hew Dillmanni majas on kõik veevarustuskraanid kul-last. Ameerika miljardäri Duponti perekonnaliik-metele kuuluvais ehitustes ja korterites loetleti 723 keiserliku luksuslikkusega sisustatud vannituba. Miljardär Rockefelleri üht linnatagust elamut, mis on aedadega ümbritsetud ja milles on 50 tuba, teenindab 350 inimesest koosnev personal, ja selle ülalpidamiseks kulutatakse pool miljonit dollarit aastas. Ainuüksi Rockefelleri perekonnale kuulu-vaid maju ja mõisaid hinnatakse 50—75 miljoni dollarini. Mingi Stottesbery perekond, kes ei kuulu Ameerika Ühendriikide kõige suuremate kodanlike perekondade hulka, elab linnataguses majas, kus on 145 tuba, 45 vanni, 14 lifti ja 100 inimest tee-nindavat personali. Iseloomustav on ka säärane fakt. Ameerika Ühendriikidesse on 1955. aasta esi-mesel poolel 73 miljoni dollari eest teemante sisse veetud (mitte tehniliseks otstarbeks, vaid kallihin-naliste ehete valmistamiseks). Ja neid miljoneid kulutatakse ainult rikaste lõbuks. Ühe grammi lihvitud teemantide hulgihinnaks on 2500 dollarit.»

«Kui palju inimesi küll töötab kõigi nende luk-susesemete valmistamisel ja jõudeelu elavate kapi-talistide teenindamisel selle asemel, et töörahvale hädavajalikke tarbeesemeid toota.»

«Terve armee. On võetud kokku, et Ameerika Ühendriikides tegeles pärast Esimest maailmasõda kuus miljonit töölist kapitalistide kapriiside ja tujude rahuldamiseks minevate tarbeesemete toot-misega. Aga kui palju inimesi tegeles miljardäride ja miljonäride kasuks minevate luksusese-mete müümisega ja transportimisega!»

«Kõigist neist teateist ja andmeist võib järel-
kult teha sellise järelduse: kapitalistliku ühiskonna
ühel poolel — kodanluse poolel kuhjuvad kokku
määratu suured rikkused, suureneb järjest jõude-
elu, tegevusetus ja luksus, aga teisel poolel — pro-
letariaadi ja kõigi töötajate poolel kasvab vaesus,
massiline tööpuudus, ekspluateerimine.»

«Jah, Denis Andrejevitš, nimelt sellisele järeldusele jõudis Marx ligi sada aastat tagasi, uurides kapitalismi seadusi. Oma raamatus «Kapital» ta kirjutas, et rikkuse akumulatsioon ühel poolusel on samal ajal vaesuse, tööpiina, orjuse, juhmuse, metsistumise akumulatsioon vastandpoolusel, see on tööliklassi poolel. See Marxi järeldus on säilitanud täielikult oma tähtsuse ka meie ajastu jaoks, tänapäeva kapitalismi jaoks. Proletariaadi poolel on — tööpuuduse kasv, absoluutne ja suhteline vaesumine, kodanluse poolel — vahetpidamatu ja üha suurenev rikastumine.»

«Kuidas aga töölised ise kõige selle peale vaatavad? Nad ei või ju käed rüpes istuda ja nurinata kõiki hädasid kannatada. Ma tean, et töölised ei lepi oma sellise seisukorraga. Tööseisakute ja streikide abil nad võitlevad ülemäärase tööpinge ja kurnavate ületunnitööde vastu, töötasu tõstmise ja üldiselt oma elutingimuste parandamise eest. Enne revolutsiooni meie töölised sageli katkestasid töö ja nõudsid, et suurendataks nende tasumäärasid või lühendataks nende tööpäeva pikkust. Kuid ka praegu ma loen sageli ajalehtedest, et kapitalistlikes maades kord siin, kord seal puhkevad suured streigid, milledest võtavad osa mitte ühe või kahe tehase, vaid kogu tootmisharu töölised...»

«Sa ei eksi, Denis Andrejevitš. Ametlikud, muidugi madaldatud andmed, mis puudutavad 11 maad — Ameerika Ühendriike, Inglismaad, Prant-

susmaad, Lääne-Saksamaad, Jaapanit, Kanadat, Austraaliat, Rootsit, Belgiat, Hollandit ja Argentiinat, annavad streigiliikumisest sellise pildi. Kui võrrelda kümmet sõjaeelset aastat (1930.—1939. aasta) ja kümmet sõjajärgset aastat (1945.—1954. aasta), siis selgub, et streikide arv on suurenenud 67 tuhandelt 101 tuhandeni, streikidest osavõtjate arv on suurenenud 21 miljonilt 73 miljonini, aga streikide tõttu kaotsiläinud tööpäevade arv on suurenenud 240 miljonilt kuni 672 miljonini. Kümne sõjajärgse aasta jooksul on seega toimunud poolteist korda rohkem streike kui kümne sõjaeelse aasta jooksul, kuid streikidest osavõtnute arv ja kaotsiläinud tööpäevade kogusumma on kasvanud mitmekordselt. Eriti massilise ja terava iseloomu on streigiliikumine võtnud Prantsusmaal, Itaalias, Jaapanis, Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal, viimastel aastatel aga ka Lääne-Saksamaal. Nagu näed, töölisklass võitleb aktiivselt oma elutingimuste parandamise eest...»

«Nojah, sellest ma saan aru. Kuid ma tahtsin sinult küsida midagi muud: kas neist võitlusvahendest piisab? Kas streikide abil on võimalik kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse toimet katkestada ja töölisklassi vaesumise protsessi pidurdada?»

«Sinu küsimus on väga tõsine, ja ma võin vastata sellele järgmiselt. Marksistlik teooria pole kunagi õpetanud, et kapitalismi raamides oleks täiesti võimatu midagi tööliste olukorra parandamiseks teha. Streigid, eriti siis, kui nad viiakse läbi ühel nõul, organiseeritult ja töölised on oma nõudmistes järeleandmatud, toovad streikijatele suurt kasu. Saavutasid ju oma nõudmiste täitmise inglise raudteelased ja dokitöölised, kes 1955. aasta kevaldel alustasid streiki; nende töötasu tõsteti. Aga mis-

pärast? Sellepärast, et nad tegutsesid üksmeelselt, olid kindlad ja vastupidavad, ja valitsus oli sunnitud neile järele andma. Ametiühingutesse koondunud töölised osutavad organiseeritud survet kapitalistide klassile, saavutavad mõnikord seda, et valitsus on sunnitud avaldama eriseadusi, mis kaitsevad mingil määral tööliste majanduslikke huve. Kõik see muidugi ei vabasta töölisi kapitalistlikust eksploatatsioonist, millel põhineb kogu kodanlik kord. Kapitalismitingimustes jääb töölisklass alati ja kõikide asjaolude juures rõhutuks, õnnetuks ja eksploatatavaks klassiks. Ta elab kogu aeg hirmul tööpuuduse ja järjest kasvava viletsuse ees, hirmul oma inimõiguste kaotamise pärast. Ta ei või vabaneda sellest ainuüksi majandusliku võitluse abil. Ja ka kapitalistid ei istu käed rüpes. Nende käes on riigivõim, mida nad kasutavad ära selleks, et töölistele survet avaldada, nende huvisid kahjustada, jätta neid ilma võimalusest pidada organiseeritud võitlust oma elutingimuste parandamise eest. Ameerika Ühendriikide kodanlus on näiteks sõjajärgsetel aastatel oma parlamendis asuvate esindajate kaasabil saavutanud rea tööliste õiguste vastu suunatud seaduste väljaandmist, mis panevad töölisorganisatsioonid politsei keelu alla. Töölisklassil tuleb seega vastamisi minna mitte ainult üksikute ettevõtjatega, vaid ka kogu kapitalistliku klassiga, kogu kodanliku riigi poolt kaitstava kapitalistliku eksploatatsioonissüsteemiga. Töölised veenduvad üha rohkem, et tõelist ja täielikku vabanemist nad võivad saavutada ainult siis, kui kogu poliitilise võimu enda kätte võtavad, hävitavad kapitalismi põhialused ja üles ehitavad uue ühiskonna — sotsialismi.»

«Kuid selleks on ju tarvis teistsugust tegevust, kui on näiteks lihtne streik. Üks asi on — peremehe käest lisatöötasu välja kiskuda, hoopis teine asi —

kapitalistide ülevõimu töörahva üle kaotada ja nende vabrikud ja tehased kogu rahva omandusse üle anda. Siin minu arusaamise järgi ametiühingutest üksi ei piisa.»

«Sul on täiesti õigus. Ühiskonna sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks vajavad töölised erisugust jõudu, erisugust organisatsiooni. Niisuguseks organisatsiooniks võib olla ainult revolutsiooniline proletaarne partei, kes on võimeline enda ümber koondama ja enda järele viima kogu töölisklassi, kogu töörahva võitlusele kapitalistliku korra vastu. Sedamööda kuidas areneb kapitalism, hakkavad töölised üha enam aru saama, et oma revolutsioonilise poliitilise parteita nad ei suuda kapitalismi võita. Ja nad loovadki sellise partei — kommunistide partei. Mihhail Ivanovitš Kalinin ütles: «Kui on olemas töölisklass, kui ta kasvab ja areneb, siis, nagu lehed kasvaval ja areneval puul, tekib temas ka kommunistlik partei. Partei ei võigi tekkimata jääda, sest töölisklass elab, temas valmivad ideaalid, püüdlused pääseda kapitalistliku korra ahelaist parema tuleviku poole ja halastamatult võrsuvad loojad, nende püüdluste teostajad, ning sellepärast on võimatu töölisklassi kommunistliku partei küljest lahti kiskuda.»¹ Töölisklassi ideaalid ja püüdlused on väljendatud marksistlik-leninlikus teoorias. Selle teooriaga relvastatud kommunistlik partei näitab töölistele mitte ainult poliitilise võitluse selget eesmärki — kapitalismi hävitamist ja kommunismi ülesehitamist, vaid õpetab ka, milliseid teid pidi minna, et saavutada seda eesmärki. Omades sellist parteid ja sellist teooriat, muutub proletariaat tugevaks klassijõuks, kes on suuteline enda ümber koondama kõiki ekspluateeri-

¹ Tsiteeritud ajakirjast «Partiinaja Žizn» nr. 20, 1955. a., lk. 32 (vene k.).

tavaid töörahvahulki, eriti talurahvast, ja nendega tihedas liidus oma klassivõitlust kapitalismiga viima võiduka lõpuni. Ja siis, nagu kirjutas Marx, «lööb kapitalistliku eraomandi tund. Eksproprieerijaid eksproprieeritakse»¹.

MALTUSIAANLASED — KAPITALISMI KAITSJAD

Järgmist vestlust alustas Denis Andrejevitš säärase küsimusega.

«Eelmisel korral me kõnelesime proletariaadi vaesumisest. Aga vaat mis mind praegu huvitab. Kodanlus, ta teadlased, ökonomistid ja poliitikud peaksid ju teadma, et proletariaadi vaesumine pole ainult õnnetuseks töölistele ja nende perekondadele, vaid ka ähvarduseks kogu kapitalistlikule korrale. Kas nad ei ole püüdnudki töörahva viletsuse põhjusi omamoodi seletada kas või selleks, et tööliste tähelepanu nende tõelistelt süüdlastelt kõrvale juhtida?»

«Ühe sellise katse tegi inglise ökonomist Malthus, kelle õpetust hakati nimetama maltusiaanluseks — ta autori nime järgi. 1798. aastal ta kirjutas brošüüri «Rahvastikuseadusest», kus ta tõestas, et viletsuse põhjus peitub töölikklassis endas: ta paljunevat sellise kiirusega, et maa ei suutvat kõiki toita, sest ta andvat vähe vilja.»

«See on ju äärmiselt tühi lora. Malthuse brošüüri kirjutamise ajast on möödunud üle 150 aasta. Maakera elanikkond on jõudsasti kasvanud, inimkond aga, kas halvasti või hästi, toidab end sellest maast.»

¹ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 662. Eksproprieerida eksproprieerijaid tähendab — võtta ära kapitalistidelt pangad, tehased, raudteed ja muud tootmisriistad ja tootmisvahendid ning anda need üle rahva omanduseks.

«Sul on õigus, Denis Andrejevits. Käesoleval ajal elab maakeral 2,7 miljardit inimehinge, siis aga, millal Malthus oma brošüüri kirjutas, oli inimesi maakeral arvatavasti 2—3 korda vähem.»

«Noh, hüva, oletame, et töörahva viletsuses on tõesti süüdi maa — ta sigitab vähe, annab kasinalt toiduaineid. Missugust väljapääsu soovitas siis Malthus?»

«Malthus soovitas hoiduda abiellumisest, sündivust kunstlikult vähendada. Nii langevat ära liigsed suud, söödikuid tulevat vähem. Niimoodi kujuneb tasakaal sööjate arvu ja elatusvahendite vahel. Propageerides oma inimvihkajalikku teooriat rääkis Malthus otsekoheselt: «Inimesel, kes on tulnud juba hõivatud maailma, pole kõige vähematki õigust endale elatist nõuda: ta on maakeral üleliigne... Elu suurel söömapeol ei ole talle kohta». Malthus arvas, et sõjad, epideemiad, haigused ja näljasurmad on inimkonnale kasulikud. Ja miks imestada Malthust, kui meie päevil leidis ka kodanlik «teadlane», keegi William Vogt, kes oma 1948. aastal New Yorgis väljaantud raamatus «Päasetee» hakkas tõestama, et inimeste arvu Ameerika Ühendriikides tuleks vähendada 40—45 miljoni võrra, et elanikkonna kasv Euroopas on õnnetuseks. Vogt kirjutas, et mõne aasta pärast on tühje kõhte, mida tuleb kolm korda päevas toiduga täita, palju rohkem, samal ajal kui maapinna hulk ei suurene. See pärast ta soovitabki Euroopa elanikkonda vähendada. Ta kirjutab: «Euroopa elanikkonna vähendamine oleks kõige suuremaks panuseks kogu maailma üldise rahu ja õitsengu üritusse.» Veel energilisemalt väljendab Vogt end Hiina suhtes. «Kõige hirmsamaks tragöödiaks Hiinale oleks praegu elanikkonna surevuse vähenemine,» kirjutab ta. «Kogu inimkonna seisukohast lähtudes on nälg Hiinas

võib-olla mitte ainult soovitav, vaid ka hädavajalik.» Vaat milliste nurjatusteni on jõudnud kaasaegsed maltusiaanlased. Vogt pole üksinda. Malthuse jumps on visa hingega sellepärast, et ta on kodanliku ühiskonna valitsevatele klassidele kasulik. Malthuse ja ta uuestiilmunud järgijate teooriat on marksistid alati rahvavaenulikuks pidanud. Marx kirjutas, et Malthus paistab silma mõtte sügava alatuse poolest, et tema «teooria» — see on kõige jõhkram, kõige barbaarsem süsteem, meelegeitesüsteem, mis on kõik suurepärase sõnad inimarmastusest porri tallanud. Malthuse ja tema kaasaegsete pooldajate «teooria» kahjulikkusest on ka Lenin kirjutanud.»

«Kus? Kas mõnes artiklis?»

«Näiteks artiklis «Töölisklass ja uusmaltusiaanlus», mille Lenin kirjutas 1913. aastal.»

«Mis puhul on see artikkel kirjutatud? 1913. aastal oli Leninil muid, palju tähtsamaid muresid. Miks köitis siis Malthuse teooria tema tähelepanu?»

«Selgitan kohe. Sa oled arvatavasti kuulnud tuntud vene kirurgist Nikolai Ivanovitš Pirogovist?»

«Noh muidugi, ma vaatasin ka filmi tema elu ja tegevuse kohta.»

«Revolutsioonieelsel Venemaal oli Pirogovinimeline arstide selts. Nende aegade kohta oli ta eesrindlik ja avaldas mõnikord oma rahulolematust tsaarikorra suhtes. Arstid, eriti semstvoarstid, seisis lähemal töölistele, talupoegadele, tundsid nende elutingimusi, nende tarvidusi. 1913. aastal Pirogovinimelise arstide seltsi kongressil esines üks arst kõnega. Selle kõne järgi tuli välja, et peab veenma emasid lapsi mitte sünnitada, et tsaristlikud tingimused neid santideks ei muundaks. Lenin esines järsu vastuväitega. Oma artiklis Lenin märkis, et mõned arutlevad nii: «Parata pole midagi, oleks

lapsigi vähem, kes kannatavad meie piinade ja ränga töö pärast, meie viletsuse pärast...» Selle kohta Lenin kirjutas: «Teadlik tööline on sellest seisukohast lõpmata kaugel... Just sellepärast... oleme me uusmaltusiaanluse leppimatud vaenlased, selle voolu vaenlased, mis on mõeldud kivilinenud ja egoistliku väikekodanliku paarikese jaoks, kes hirmunult pomiseb: andku jumal, et saaks ise kuidagi viisi ära elada, aga lapsi juba parem ärgu olgu... Klassiteadlikud töölised peavad alati kõige halastamatumat võitlust katsete vastu seda reaktsioonilist ja argpükslikku õpetust peale sundida tänapäeva ühiskonna kõige eesrindlikumale, kõige tugevemale, suurte ümberkujunduste teostamiseks kõige enam valmisolevale klassile.»¹ Just niimoodi Lenin märgistas häbiposti maltusiaanlikud vaated. Mida sa selle kohta ütled?»

«Mina ütlen, et tööinimene, proletaarlane ei nõustu kunagi maltusiaanluse jutlusega. Kapitalistlikkude maade töölised peavad, vastupidi, võitlema kõigi oma jõududega emaõiguste kaitsmise eest, laste elu säilitamise eest, kuivõrd see on kapitalismi tingimustes võimalik.»

«Käsitleme nüüd maaküsimust — kas ta suudab toita meie planeedil olemasolevat elanikkonda või on tema võimalused ammendatud, nagu väidavad Malthus ja ta järgijad. Mõned kodanlikud teadlased püüavad Malthuse järel tõestada, et põllumajanduslikuks kasutamiseks kõlblikke maid olevat vähe järele jäänud, ja et mulla viljakus kahanevat. Selle teooria mõjul mõned keemikud kapitalistlikes maades XIX sajandi lõpul tegid ettepaneku asendada maast saadavad toiduained keemiliste ainetega tablettide näol; seega langevat ära vajadus põllu-

¹ V. I. L e n i n. Teosed, 19. kd., lk. 209—210.

majanduse järele, ja inimene vabaneb hoolitsusest mulla viljakuse eest. Tuntud prantsuse keemik professor Berthelot pidas 1894. aastal ettekande, milles ta rääkis, et 2000. aastal ei ole enam põllumajandust ega ka talupoegi, sest keemia teeb praeguse põllunduse tarbetuks. See, mida seni tegid taimed, teeb siis tööstus, ja hoopis paremini kui loodus. Igaüks kannab taskus annust keemilisi aineid, millistega rahuldab oma tarviduse valkude, rasv-ainete ja süsivesikute järele. Kaovad teraviljapõllud, viinamarjaistandused, karjamaad. Oma ettekande pidas Berthelot Prantsusmaa keemiasündikaadi banketil. Keemiavabrikantidele oleks see väga kasulik olnud.»

«Noh, mis lõbu see on,» hüüdis Denis Andrejevitš, «neelata alla pillisid selle asemel, et süüa värsket, maitsvat, toitvat toitu. Toidul on inimese elus ülitähtis koht. Meie akadeemik Pavlov ütles, et toitu peab sööma nautides. Aga missugust naudingut küll pillide neelamine pakub.»

«Kuula edasi. Neli aastat pärast Berthelot ettekannet esitas teine tuntud keemik, inglase William Crookes, Londoni Kuninglikus Ühingus (see on — Inglismaa Teaduste akadeemia) ettekande, milles ta tõestas, et nisu külvamiseks kõlblikud maamas-siivid on ära kurnatud ja et tulevikus ootab inimesi nälg — leivaviljast ei jätkuvat. Tema arvestuste järgi oli tol ajal nisu all 65 miljonit hektarit. Ta vaatas hoolikalt läbi kõik maad, kus võiks leida vabu maid nisu alla võtmiseks. Suure vaevaga, tema arvates, võiks veel 40 miljonit hektarit kokku kraapida. Ja ikkagi, rääkis ta, tuleb pärast 1931. aastat nisust puudus.»

«Kas tõesti ainult 37 miljonit hektarit maad leidis ta kogu maailmas? Ainult Lääne-Siberis, Altas ja Kasahstanis võtsime kasutusele 30 miljonit hek-

tarit jäät- ja uudismaid. Siberi oli ta vististi unustanud.»

«Ei, ta ei unustanud. Kuid Siberi suhtes ta lihtsalt usaldas pimesi tsaari teedeministri Hilkovit arvamust, kes 1896. aastal oli öelnud, et «Siber pole kunagi tootnud ega toodagi leivateravilja sellises koguses, mis rahuldaks omi tarbijaid küllaldasel määral».»

«Millist väljapääsu soovitas siis Crookes?»

«Ainsat väljapääsu nägi ta saagikuse tõstmises väetiste abil.»

«Kuule, see on ju asjalik ettepanek. Mis on siis Crookes'i ettepanekutes halba?»

«Halba pole mitte midagi. Kuid häda on vaatemilles. Kõige parem väetis leivaviljale on lämmastikhape, see on salpeeter. Crookes arvestas välja, et seda jätkub ainult 20—30 aastaks (ettekanne toimus 1898. aastal).»

«Järelikult, nii maast kui ka väetisest tuleb puudus. Ei pääse peast ega jalust edasi. Mida siiski keemia on suuteline maakera rahvastele andma?»

«Keemia võib salpeetrit otse õhust saada, atmosfäärilisest lämmastikust.»

«Need pole küll pillid, aga keemiavabrikantidele ometi ahvatlev asi. Noh, kas sellest tuli midagi praktiliselt välja?»

«Meetod on iseenesest hea, ent tuli välja, et 1931. aastal oli vabu maid veel tohtu suur varu ja ka väetisi jätkus veel. Kuid huvitav on teine asjaolu. Samal aastal tegi teine inglise teadlane lord Kelvin ettekande, milles tõestas, et ka hapniku varud lõpevad aja jooksul maakeral otsa, ja siis pole enam mitte ainult millest toituda, vaid pole ka enam millegagi hingata. Tõsi, hiljem ta loobus neist vaadetest.»

«Hämmastama panev. Kuidas võisid niisugused

teadusemeeste poolt tuleviku kohta väljendatud sünged vaated jääda vastulöögita teadlaste endi poolt?»

«Ei, Denis Andrejevitš, vastulöökk nendele vaa-
detele anti esmakordselt meil Venemaal.»

«See on suurepärane. Muidu oleks tõesti veidi piinlik olnud. Maa-toitja kohta aetakse maltusiaan-
luslikku laimujuttu, aga teadlaste hulgas ei leidu inimesi, kes oleksid tema kaitseks välja astunud.»

«Niisugune teadlane oli olemas. See oli — professor Kliment Arkadjevitš Timirjazev. Oma loen-
gus «Kas tõesti inimkonda ähvardab peatselt huk-
kumine», mis avaldati esmalt ajalehes «Russkije vedomosti» 1898. aastal, seejärel aga ajakirjas «Russkaja mõsl» 1899. aastal, Timirjazev kritisee-
rib teravalt Crookes'i. Ta arvab esiteks, et peamine on leida maakera elanikkonnale elatumisvahendid, küll siis juba ka hingata saab. Ta kirjutab: «Kui palju antud pindalal elusolendeid elatub, nii palju ka vabalt hingab.» Timirjazev annab sellele teadus-
liku seletuse. Ta arvab nii. Iga inimene paiskab hingamisega atmosfääri 0,1 tonni süsinikku aastas. Taimed neelavad seda süsinikku õhust. Nii näiteks üks hektar metsa võtab õhust süsinikku 3—4 tonni, aga üks hektar maisi — 15 tonni. Niisiis vabaneb hapnik hingamiseks. Kui inimene paiskab hingami-
sel õhku 0,1 tonni süsinikku, mais aga võtab õhust 15 tonni süsinikku, siis tähendab, et hektar maisi võib võimaldada 150 inimesele hingamist. Haljas pind — Euroopa Venemaa taimestik võib Timirja-
zevi arvestuste järgi võimaldada tolelaegselt 100 korda suuremale elanikkonnale hingamist.»

«Missugusele lõppjäreldusele siis Timirjazev tuleb?»

«Timirjazev vastukaaluks kõigile süngetele ole-
tustele ja ennustustele teatab, et seni kui paistab

päike, ei pea inimene värisema oma tuleviku pärast. Ühele ruutmeetrile langevast päikeseenergiast piisab selleks, et katta viie inimese tarvidusi. Sel puhul Timirjazev kirjutab järgmist: «Kui inimesed paljuneksid niivõrd, et seisaksid peaaegu õlg õla kõrval, nii et poleks kuhugi istuda ega pikali heita, ja isegi siis nende peade kohal omandatavast päikeseenergiast jätkuks nende tarviduste rahuldamiseks, s. o. ka siis nad võiksid elada, nagu ütleb vanasõna: «Küll kitsikuses, kuid mitte ülekohtus». Meie,» räägib Timirjazev edasi, «tunneme muret võimaliku maja pärast, või õigemini, ainult saia puudumise üle kunagi kolmekümne aasta pärast, aga kas tõeline nälg ei seisa meie uste ees?» Nendest sõnadest võib mõista, et nälja põhjust Timirjazev ei näinud mitte maas, vaid nendes ühiskondlikes tingimustes, mis põhjustavad miljonite inimeste viletsat äraelamist. Tarvis muuta need tingimused, ja siis pole vaja ealeski mingit nälga karta — ei praegu ega ka tulevikus. Ja tõesti, selles, et maa kasvatab kasinalt, ei ole süüdi mitte maa, vaid kapitalistlik kord, kus see, kes maad harib, ei ole tema peremees. Kümned miljonid talupojad-rentnikud pole huvitatud sellest, et parandada maaharimist. Lõikab ju maaparanduste vilja maavaldaja, aga mitte nemad ise. Kust saavad isegi oma isiklikke maalappe omavad talupojad raha masinate ja väetiste ostmiseks, hoonete püstitamiseks? Aga kas ongi siis tõesti võimalik talupoegade väikestel lappidel kaas-aegset võimsat tehnikat kasutada ja kõiki agrotehnilisi abinõusid läbi viia? Muidugi kui põllumajandus tammub paigal, nagu see oli revolutsioonieelsel Venemaal, kus väikemaavaldaja pidas oma kolmeväljamajandust peaaegu nii nagu 300—400 aastat tagasi, siis maast head saaki ei saagi. Kuid põllu-

majanduse kõrge tehnika ja kultuur võimaldavad võtta samast maast palju rohkem, kui ta on andnud ja annab. Kas võiski keskmik-talupoeg, aga isegi jõukas põlluharija Venemaal unistada niisugustest saakidest, milliseid koguvad praegu tehnikat hästi kasutavad kolhoosid?»

«Kuid see on ometi õige. Pärast Oktoobrirevolutsiooni me muutsime täielikult meie maal ühiskondliku elu tingimused, ehitasime üles uue, sotsialistliku korra, andsime maale uue peremehe, varustasime teda võimsa tehnikaga, — ning kõik läks hoopis teisiti. Kellele meie inimestest võiks pähe tulla mõte, et maa lakkab kunagi vilja kandmast või temast ei jätku kõikide toitmiseks? Eriti võigas tunduks see mõte meile praegu. On ju ainult kahe viimase aasta jooksul meie maal üles haritud 33 miljonit hektarit uudis- ja jäätmaid. Mõne aasta pärast aga, kui me oleme nagu kord ja kohus tööd teinud, hakkame igal aastal koguma 11 miljardit puuda teravilja. Meie noormehed ja neiud, kes on jäätmaadele sõitnud ja juba kaks saaki koristanud, naeraksid vist tublisti selle üle, kui neile jutustada teadlaste-keemikute ennustustest ja maltusiaanlaste kartustest.»

«Kõik see on muidugi õige, Denis Andrejevitš. Kuid asi ei seisa mitte ainult selles, et NSV Liidu sotsialistliku majanduse kogemused lükkavad ümber kõik maltusiaanlaste väljamõeldised. Vaatame kogu maakera tervikuna aruka peremehe silmadega. Meie nõukogude mullateadlased akademik Prassolovi juhtimisel on välja arvestanud, et maismaa üldpinnast kogu maakeral on täiesti asustamata maad kõigest 11 protsenti (Arktis ja Antarktis). Üle kahe kolmandiku maapinnast, see on ligikaudu 10,5 miljardit hektarit, on põllumajanduslikult kasutamiskõlblik. Käesoleval ajal aga on

põllumajanduslikult kasutusele võetud mitte üle 1 miljardi hektari. Isegi Nõukogude Liidus, kus põllumajanduslikke maid oli juba 1937. aastal 55 miljoni hektari võrra rohkem kui 1913. aastal, on uudismaade reserve. Need asuvad Siberis, Kasahstanis, Kaug-Idas kui ka teistes rajoonides, millede kasutuselevõtmine areneb praegu jõudsasti edasi.»

«Luba, mis siis õige välja tuleb? Ühest küljest on tootluskultuuride viljelemiseks kõlblikke maid veel väga palju, teisest küljest aga kapitalistlike maade elanikkond nii väga ei suurenegi. Järelikult, Malthus ilmselt eksis; liigrahvastikku ei saa kuidagi viisi olla. Kuid muuseas kapitalistlikes maa-des on liigrahvastik, «liigsed» inimesed siiski olemas. Mäletad, sa rääkisid sellest, kui jutt oli tööpuudusest?»

«Mäletan, mäletan. Kuid ma rääkisin sellest hoopis teises mõttes. Ülerahvastus ei teki mitte sellepärast, et maa ei ole suuteline kõiki toitma, vaid sellepärast, et kapitalistliku korra juures kasutatakse maad halvasti, ja tehnika, selle asemel, et kergendada inimeste elu ja töövaeva, tõrjub neid hoopis tootmisest välja. Sellepärast Marx nimetaski seda suhteliseks ülerahvastuseks, see eksisteerib ainult antud ühiskonnatingimuste, ja nimelt kapitali võimutsemise juures. Kui ei oleks kapitali ega kapitaliste, ei oleks ka ülerahvastust, «liigseid» inimesi. Marx tõendas seda teaduslikult, teoreetiliselt, aga praktiliselt kinnitasid seda Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade kogemused.»

«Kas on võimalik välja arvestada, kui palju on kapitalismimaades «liigset» tööjõudu, see tähendab, kui suur on suhteline ülerahvastus?»

«Näed sa, täpseid andmeid on raske leida, kuid umbkaudse ettekujutuse võib sellest siiski saada. Lugu on selles, et suhtelisel ülerahvastusel on mit-

mesugused vormid. Näiteks liikuva ülerahvastuse moodustavad töölised, kes tootmise vähendamise, uute masinate kasutuselevõtmise ja ettevõtete sulgemise tõttu on ajutiselt jäänud tööta. Seejärel, mõne kuu või aasta pärast, tootmise laiendamisel leiab osa töötuid uuesti tööd. Töøbörside ametiühingute andmeil võib nende inimeste arvu enam või vähem täpselt kindlaks teha. Kuid on veel teistsugune suhtelise ülerahvastuse kuju — **püsiv** ülerahvastus; seda on raskem välja arvestada. Selle moodustavad inimesed, kes on ilma alalise tööta, kes tegelevad kodus sellega, mis ette juhtub, kes teevad juhuslikku päevatööd. Seda liiki inimeste kohta ei pea keegi eriarvestust. Kuid kõige raskem on arvestada **varjatud** ülerahvastust.»

«Mida see tähendab — varjatud? Kuidas võib siis selliseid asju varjata? Pole ju raske kindlaks teha, kas inimesel on tööd või ei ole.»

«Varjatud ülerahvastus puudutab maad, maa töötajaid. Kehvik, kellel on väike majapidamine, võib oma maalapil tegevuses olla pool aastat, kolmandik aastast või isegi vähem. Toituda sellest maalapist, eriti kui perekond on suur, ta ei saa. Ta on sunnitud tööd otsima väljastpoolt, kui ta aga seda ei leia, siis on ta faktiliselt töötu. Kuid et ta pealtnäha on «peremees», siis ei saa teda keegi töötuks registreerida, ja ta jääbki seega varjatuks, avastamata. Meil Venemaal haaras varjatud tööpuudus maal XIX sajandi lõpul 13 miljonit inimest, aga Saksamaal enne Esimest maailmasõda — ligikaudu kolm miljonit inimest. 1949. aastal oli Itaalia põllumajanduses üldkokkuvõttes 2,7 miljonit inimest, kes kannatasid tööpuuduse all.»

«Tähendab, kui võtta kõik kapitalistlikud maad, eriti koloniaal- ja sõltuvad maad, siis varjatud ülerahvastus moodustaks tohutu suure arvu?»

«Jah. Kuid suhteline ülerahvastus esineb veelgi raskemal kujul, sest inimesed, kes on varem vaimsel või füüsilisel alal kvalifitseeritud töötajad olnud, heidetakse igaveseks tootmisest, tööprotsessist välja, ja nad muutuvad kodutuiks hulkuriteks, kel puudub oma peavari, kes elavad öömajades ja kerjavad. Kõigis kapitalistlike maade pealinnades on selliseid linnajagusid, kus elutsevad kodutud. Meil Moskvas oli enne Oktoobrirevolutsiooni selliseks kohaks Hitrovo turg. Sina teda enam eest ei leidnud.»

«Jah, ma olin siis veel poisikene. Kuid mul on neist inimestest ettekujutus. Ma vaatasin Moskva Kunstiteatris Gorki näidendit «Põhjas». Mitte ilmaaegu pole tal ka niisugune nimetus. See on tõesti kodanliku ühiskonna põhi. Aga kas on näidendi kangelased selles süüdi? Need olid ju targad, mõtlevad inimesed. Nad on kapitalistliku korra ohvrid.»

«Just nimelt ohvrid, kusjuures täiesti süütud, nagu sa märkisid. Meil Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidus ei ole midagi sellesarnast ega saagi olla. Kuigi tehnika areneb kiiresti, ei saa meil ükski inimene olla ülearune. Igaüks leiab koha, kus töötada — Moskvas, Uraalis, Siberis, Kaug-Idas, Kasahstani steppides, Kesk-Aasia puuvillaväljadel, Aserbaidžani naftatööstusettevõtetes, Kaspia laeval ja kalatööstustes. Inimesi on igal pool vaja. Meie rahva tarvidused on suured ja töö käsi on palju vaja.»

«Aga kas ei või lõppude lõpuks juhtuda nii, et tehnika ja automatiseerimine saavutavad sellise taseme, et rahva üha kasvavaid tarvidusi võib rahuldada väiksema töötajate arvuga? Mis me siis nende «liigsete» töötajatega peale hakkame, kas võtame need siis endi ülalpidamisele?»

«Muidugi mitte. Kui tuleb see, millest sa räägid,

see tähendab, kui tänu tehnika üliküllusele hoitakse kokku palju tööd, väljub sotsialistlik ühiskond väga kergelt sellest «kimbatusest»: tööpäev lühendatakse kõikjal 4—5 tunnile, inimestele jääb siis hulga rohkem aega pühendada end teadusele, kunstile, haridusele, kultuursele ajaviitele, spordile ja nii edasi. Mis seal rääkida, sind huvitab näiteks poliitökonoomia, aga ometi on sul raskevõitu, aega on napilt.»

«Jah, mõnikord tuleb tunnikene või paar selleks välja pigistada suure vaevaga.»

«Noh, näed, aga siis on võimalik tegelda ajalooga, poliitökonoomia või filosoofiaga, kirjanduse ja kunstiga, et oma vaimseid tarbeid täiel määral rahuldada. Ühiskonnas, kus tootmise eesmärgiks on inimene ja tema tarvidused, ei saa ülerahvastusest mingit juttugi olla. Muidugi, meil tuleb veel palju ära teha selleks, et kõiki nõukogude inimese materiaalseid ja kultuurilisi tarvidusi saaks täiel määral rahuldada. Meil on veel palju raskusi ja puudujääke. Me pole saavutanud kaugeltki kõike seda, mida oleksime tahtnud ja mida me visalt taotleme. Seda ei ole tarvis ega tohigi varjata. Kuid ütle, palun, kas võib eitada seda, et meie maa, vaatamata sellele, et meil tuli palju aastaid sõdida, aga mitte ehitada, on nõukogude võimu aastate jooksul kõigi sotsialistlike majandusharude ja kultuurialade arendamises kaugemale edasi jõudnud? Kas rahva elu pole muutunud igas suhtes tunduvalt paremaks ja heakorratumaks kui Nõukogude vabariigi olemasolu algaastail? Ma ei räägi revolutsioonielsetest aegadest; rahva elu tänapäeval on neist niisama kaugel nagu taevas maast. Kuid tähtis pole ainult see, kuidas me elame praegu, endiste aegadega võrreldes, vaid ka see, kuidas me elame lähematel aastatel, missugused on tuleviku

väljavaated — kas elu läheb halvenemise või paranemise suunas. Nii et kui mõtled selle üle järele ja võrdled meie olukorda olukorraga kapitalistlikes maades, siis veendud veel kord selles, et kõik eelised on meie poolel. Võtame näiteks kaks kõrvuti seisvat puud. Üks neist on vana, väliselt tugev, tüvi on tal võimas, võra lai, kuid tipus on kaks-kolm oksa juba raagus. See tähendab, et juured juba kuivavad, tõuguauk on sees, puu hävineb. Siinsamas seisab teine, noor puu. Ta on alles peenike, paindub tuule käes, näib, et veel natuke ja torm murrab ta maha. Ent, ei! Ta kasvab jõuliselt, tugevneb, kogub mahlu, juured tungivad üha sügavamale mulda. Kelle päralt on tulevik? Muidugi selle noore puu päralt! Nii on ka sotsialismiga. Noorel sotsialistlikul ühiskonnal on terve elu ees; tema päralt on tulevik, iga järgneva aasta ja viis-aastakuga muutub ta üha rikkamaks ja tugevamaks. Arengu käik on meil niisugune: täna on parem kui eile, aga homme veelgi parem kui täna. Teiste maade töölised on seda alati hästi mõistnud. Kas mäletad esimesi revolutsiooni aastaid, kodusõda? Nõukogude vabariigi kallale tormasid 14 riigi intervendid. Kuid nende maade töölised hüüdsid üksmeelselt: «Käed eemale Nõukogude Venemaa küljest!» Kas nad tegid seda sellepärast, et meie elutase oli tollal kõrgem kui nendel? Ei! Meil oli nälg, korralagedus, epideemia, rahvas kannatas kohutavat puudust. Nad tegid seda sellepärast, et said aru: sündis uus riik, töörahva riik, kus on hävitatud ekspluataatorite-kapitalistide ja mõisnike võim, kus tööinimene tunneb end maa täieliku peremehena ja võib vabalt ehitada õnnelikkude, külluslikku elu endale ja oma lastele. Ja ka praegu kõigi maade proletaarlased tunnevad meile kaasa, kiidavad heaks ja toetavad meid mitte üksnes selle eest,

mis me oleme juba korda saatnud, vaid ka selle eest, mida me veel kavatseme täide viia. Nad usuvad kindlalt sellesse, et me lähematel aastatel palju head saavutame ja nõukogude inimeste elu muutub palju paremaks. Viie aasta pärast (need aga mööduvad tööhoos kiiresti) suureneb tööliste ja teenistujate arv Nõukogude Liidus peaaegu 7 miljoni võrra, reaalpalk tõuseb ligikaudu 30 protsendi võrra, kolhoosnike sissetulekud aga 40 protsendi võrra. Meie maal luuakse palju uusi rikkusi, mis on hädavajalikud rahva kasvavate tarviduste rahuldamiseks. 1960. aastal toodetakse meil rahvatarbeesemeid 3,5 korda rohkem kui 1940. aastal. Kuuenda viisaastaku jooksul kehtestatakse seitsmetunniline tööpäev, tõstetakse madalapalgaliste tööliste ja teenistujate palkasid, kehtestatakse noortööliste jaoks 6-tunniline tööpäev, tunduvalt paranevad töötajate korteriolud. Niisugused on partei direktiivid viienda viie aasta plaani kohaselt aastaks 1956—1960. Kuid me ei koosta ainult plaane, vaid ka täidame ja ületame neid suure eduga. Mida võib kõdunev kapitalistlik maailm sellele vastu seada? Tööpuuduse kasvu, reaalpalka alanemise, üle jõu käiva ränga töö, liigse maksude suurenemise, tohutud sõjalised kulutused, mis kogu oma raskusega lasuvad töörahva õlgadel. Just nimelt sellepärast tunnevad meie plaanide ja saavutuste üle rõõmu mitte üksnes NSV Liidu rahvad, vaid ka kõikide maailmajagude töörahvas. Mis sellest, et me käesoleval ajal veel maha jääme mõnedest kapitalistlikest maadest mõningates materiaalses ja elukondlikes asjades, toodangu väljalaskes ühe elaniku kohta; veel üks või kaks viisaastakut ja me jõuame nendest maadest ette. Huvitav, missuguse laulu kapitalistliku korra kaitsjad siis küll lahti lasevad!»

MILLES ON MARXI MAJANDUSLIKU ÕPETUSE REVOLUTSIOONILINE JÕUD

Niisiis, me jõudsimme enam-vähem välja selgitada kõik minu sõpra huvitanud küsimused. Vahepeal oli juba kevad saabunud. Lähenes õppetöö suvine vaheaeg.

Ka meie otsustasime oma vestlused lõpetada.

Kuid ei möödunud kuigi palju aega, kui Denis Andrejevitsš tuli uuesti minu juurde, veidi hämmeldunud, tavalise käratseva tormakuseta.

«Mis on juhtunud?» küsisin ma.

«Mitte midagi erilist pole juhtunud. Kohtasin vaguni-töökodade suuretiraazilise ajalehe toimetajat, kes palus mind kirjutada artikli sellest, kuidas ma iseseisvalt õppisin poliitökonoomiat ja mida ma sellest teadusest omandasin. Esialgu ei lubanud ma talle midagi. Tahan sinuga nõu pidada. Kardan, et häbistan end kuidagimoodi. Mitte kunagi pole ma oma elus artikleid kirjutanud.»

«Soovitan sulle see asi ikkagi käsile võtta. Kui juba kord kohusetruult töötasid, siis peab sellel ka tagajärgi olema. Minu nõuanne on järgmine. Sa oled palju mõtelnud, mõtteid mõlgutanud, pimesi pole sa mitte midagi usaldanud, vaid, nagu räägitakse, oma hammastega läbi proovinud. Sinu küsimuste järgi võis otsustada, et sa pole pealiskaudselt asja võtnud, vaid püüdsid sügavale asja tuuma tungida. Nii et, millest mõtled ja räägid, sellest ka oma sõnadega kirjuta. Muide, küllap vist ümbritsedki end brošüüride, artiklite ja konspektidega, kraabid kokku siit ja sealt ja lapid kokku. Midagi mõistlikku sellest ei saa. Kirjuta nii, nagu seletaksid sa oma sõbrale seda, mida oled oma mõistusega omandanud.»

«Noh, mis siis ikka, võtan sinu nõuannet

kuulda. Pean tunnistama, et see on ka mulle endale rohkem meelt mööda.»

Kahe nädala pärast tuli Denis Andrejevitš uuesti. Tema nägu ei väljendanud rõõmu ega kurvastust. Sõnagi lausumata võttis ta taskust ja pani lauale neljaks kokkupandud väikeseformaadilise suuretiraažilise ajalehe «Vagonnik» numbri. Teisel veerul üle kogu lehekülje pealkirja all «**Õpime ise-seisvalt poliitökonoomiat**» oli Denis Andrejevitši artikkel: «**Milles on Marxi majandusliku õpetuse revolutsiooniline jõud.**»

Selle artikli sisu oli järgmine:

«Ma ei olnud kunagi varem midagi kuulnud kapitalistliku akumulatsiooni üldisest seadusest. Palju kordi olin ma ajalehtedest lugenud ja koosolekutel kuulnud, et Karl Marx on varustanud oma tööde näol tööliklassi tugevaima võitlusrelvaga kapitalistliku ekspluatatsiooni vastu, et oma raamatuga «Kapital» andis ta hirmsa hoobi kodanluse pihta. Kuid milles nimelt on Marxi tööde revolutsiooniline jõud, selle hoobi löögijõud, seda ma ei teadnud. Kaua mõtlesin ma sellest, ja otsustasin lõpuks konsultatsiooni saamiseks pöörduda ühe oma sõbra poole, kes tegeleb poliitökonoomiaga. Vestlustest oma konsultandiga, aga peaasjalikult raamatutest, millised ma läbi lugesin, saingi vastused paljudele mind huvitanud küsimustele. Mulle sai selgeks, millised rasked elu- ja töötingimused on kapitalismi poolt töölistele määratud, ning kuidas sündmuste käik ise valmistas tööliklassi ette selleks, et end kapitalistlikust sunnitööst lahti rebida.

Ma mõistsin muidugi ka varem, et kodanluse rikkus ja proletariaadi vaesus on vastandlikud teineteisele. Kuid ma ei kujutanud endale ette, et nad on nii tihedalt omavahel seotud: mida rohkem kapi-

tale akumulbeerub, seda halvemini käib tööliste käsi. Nüüd on see kõik mulle selge. Ma mõistsin samuti, et kapitalistide rikkus on omakorda loodud sellega, et töölistel ei ole tootmisvahendeid ning seepärast on nad sunnitud viletsa tasu eest pere-mehe heaks töötama ja oma töövaevaga looma talle tohutu suuri kasumeid.

Oli aeg, mil töölised veel ei saanud aru, et kodanluse rikkuse ja proletariaadi vaesuse vahel on kindel seos. Mitte teades, milles on nende viletsa olukorra tõeline põhjus, nad arvasid, et asi ei seisa kapitalistlikus korras, vaid masinates endis: masinad suruvad töölisi tootmisest välja ja jätavad neid tööta, ja sellepärast — maha masinad. Ühest raamatust ma olen lugenud, — ja nii see oligi, — et üle saja aasta tagasi olid Inglismaa töölised tõstnud mässu masinate vastu, purustasid neid, arvas, et sellega nad pääsevad tööpuudusest.

Aja jooksul töölised hakkasid mõistma ehtsat tõe tööpuuduse ja oma viletsuse põhjustest. Selle tõe avas ja selgitas neile Karl Marx. Marx tõendas veenvalt, et tööliklassi rasketes elutingimustes, kõigis tema hädades ja õnnetustes ei ole süüdi masinad, vaid kapitalism.

Marx avas töölistel silmad ka selles, miks ühed omavad miljonilisi rikkusi, teised aga viletsaid veeringuid, mispärast ühed elavad suurepärares vil-lades ja lossides, teised aga armetutes hurtsikutes, miks ühed rasvuvad toidu üliküllusest, teised aga ei söö kunagi kõhtu täis, miks ühed kannavad luksus-likke riideid, teistel aga pole millegagi oma alasti-olekut katta. Kogu asi seisab selles, õpetas Marx, et põhilised tootmisvahendid kuuluvad väikesele käpu-täiele eraomanikele — kapitalistidele, aga miljo-nitel töötajatel ei ole mitte midagi peale oma töö-käte. Kui hävitada see kord, rääkis Marx, siis tuleb

ka lõpp kapitalistlikule ekspluateerimisele, ei ole enam tööpuudust ega ka tööliste viletsust. Kui likvideerida tootmisvahendite eraomand ja anda need tootmisvahendid töötava rahva ühiskondlikuks omandiks, siis kuuluvad kõik rikkused töörahvale, ja nende töö saab vabaks, elu aga — kindlustatuks ja õnnelikuks.

Kuidas siis seda kõike saavutada? Sellele küsimusele Marx vastas nii: seda võib saavutada ainult siis, kui töölised vabastusvõitluse ürituse enda kätte võtavad. Nii nagu öeldakse meie vanas töölis-hümnis «Internatsionaal»:

Ei vabadust saa taeva väega,
ei aita tsaar, ei hiiglane,
vaid oma võimsa julge käega
me vägivalla võidame.

Marx õpetas, et kapitalism ise tõukab töölised sellele teele. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus ei vii mitte ainult töötute armee tekkimisele ja suurenemisele, proletariaadi vaesumisele, vaid ka tema kodanliku korra vastu sihitud pahameele suurenemisele. Samal ajal kapitalistlik tootmine koondab töölisi, seob neid tugeva proletaarse distsipliiniga ja seltsimeheliku klassiüksmeelega. Nende võitlus muutub üha organiseeritumaks ja aktiivsemaks, nad koonduvad üha tihedamalt üksmeelseks revolutsiooniliseks surveavaldamiseks kodanlusele. Koos kõigi töötajatega võitlevad nad kommunistliku partei juhtimisel selle eest, et ükskord lõplikult kaotada kapitalistlik rõhumine ja üles ehitada uus elu, uus ühiskond — sotsialism.

Kõik need mõtted Marx sõnastas sügavalt ja üksikasjaliselt oma töödes, eriti raamatus «Kapital». See raamat andis töölistele võitluseks kapitalismi ja kodanlusega niisuguse tugeva ja terava

relva, missugust neil pole varem kunagi olnud. Varem töölised ekslesid pimeduses, ei teadnud täpselt, kust tulevad nende kannatused kapitalismi ajal, ja sellepärast ei andnud sageli hoope sinna, kuhu oli vaja. Aga kodanlus just vajaski seda, et töölisel ei teaks, kus on kurja juur. Kui aga ilmus «Kapital», sai eesrindlikkudele töölistele selgeks, et kurja juur on kapitalismis ja mitte milleski muus, et hoope on vaja anda kapitalismi pihta, mitte aga millegi muu pihta. Mõistagi, et kodanlusele oli see hirmsaks hoobiks. Ta mõistis korrapealt, et kui töölised võtavad omaks «Kapitali» ideed, siis nad omandavad niisuguse revolutsioonilise jõu, millest kapitalism ei suuda jagu saada ei tääkide ega kahuritega. Seepärast kodanlus ja ta õpetatud teenrid hakkasid Marxi ja ta õpilasi igati taga kiusama. Kuid nende pingutused olid asjatud. Marxi ja tema lähima sõbra Engelsi õpetus, mida on Lenini ja ta õpilaste töödes ning kommunistliku partei otsustes edasi arendatud, tungis üha sügavamale tööliste hulkadesse ja valgustas neile teed võiduks kapitalismi üle. Esimese sellise võidu saavutasid Venemaa töölised 1917. aasta oktoobris. Pärast Teist maailmasõda saavutasid samasuguse võidu veel rea Euroopa ja Aasia maade töölised. Marksismi-leninismi lipu all võitlevad kapitalistliku rõhumise vastu miljonid töölised kogu maailmas.»

«Milline on sinu arvamus artiklist?» küsis minult Denis Andrejevitš.

«Minu arvates ei ole artikkel halb. Muidugi, ühte väikesesse artiklisse kõik ei mahu. Kuid põhilise, peamise sa sõnastasid õigesti, ja järeldused tegid ka õiged. Mis sa ise arvad?»

«Tuli muidugi vaeva näha. Peamine raskus oli järgmine. Mõtled endamisi, küsimus näib olevat selge, aga hakkad kirjutama, kukub kuidagi koh-

makalt välja; tunned ise, et kõik pole veel arusaadav, et on vaja veel mõelda.»

«Nii on see alati. Kui tahad midagi hästi omandada, katsu seda selgitada teisele. Noh, mida kavatsed edaspidi teha?»

«Poliitiline ökonoomia äratas minus huvi. Kavatsen jätkata õppimist. Tänan sind abi eest. Kuid arvan, et ka sinule on meie vestlused kasu toonud.»

«Kahtlemata. Sina oma küsimustega tõukasid mind samuti tublisti tagant, sundisid paljusid küsimusi veel kord läbi mõtlema.»

Nii me lahkusime. Tõtt öelda, kahju oli. Ei tea kas sellepärast, et harjusin Denis Andrejevitšiga, või sellepärast, et vestlused andsid uut toitu mõistusele. Kuid arvan, et sellega pole veel asi lõppenud. Kui juba Denis Andrejevitš on maitse suhu saanud, ei ta siis rahule jää. Ta tuleb, tuleb kindlasti jälle millegi uuega. Kui ta tuleb, küll siis, lugejad, jutustan ka teile sellest.

SISUKORD

Mida on vaja teada kapitalismist, et mõista akumulatsiooni seadust	4
Kuidas Marx mõistis akumulatsiooni	14
Miks on vaja teada, mis on kapitali orgaaniline koosseis	21
Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus	34
Kodanliku ühiskonna kaks vastandpoolust	51
Maltusiaanlased — kapitalismi kaitsjad	60
Milles on Marxi majandusliku õpetuse revolutsiooniline jõud	75

Populaarses sarjas marksismi-leninismi alalt on seni ilmunud:

- Aleksejev, A. Mida kujutab endast kaasaegse kapitalismi põhiline majandusseadus
- Burdžalov, E. Milles seisab Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni tähtsus
- Datlin, S. Milles väljendub imperialistliku koloniaal-süsteemi lagunemine
- Glagoljev, I. Milles peitub vastuolude põhjus imperialist-like riikide vahel
- Kozlov, V. K. Mis on kodanlik rahvus ja mis on sotsia-listlik rahvus
- Kovaljov, S. Milles seisab töötajate kommunistlik kas-vatus
- Leontjev, L. A. Mis on kapitalism
- Rosental, M. Mis on marksistlik tunnetusteooria
- Slepov, L. A. Kommunistlik partei on nõukogude ühis-konna juhtiv jõud
- Tšesnokov, D. Mis on riik
- Tugarinov, V. Loodus- ja ühiskonnaseadused
- Ussenko, J. Imperialistlike sõdade põhjused
-

Д. Черномордик

ПОЧЕМУ БОГАТЕЮТ КАПИТАЛИСТЫ И
БЕДНЕЮТ РАБОЧИЕ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маantee 10

*

Toimetaja E. Männik

Tehniline toimetaja M. Aardma

Korrektorid A. Nurmoja ja M. Teemägi

Ladumisele antud 1. XI 1956. Trükkimisele antud
22. XII 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 5,25.
Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 4,31.
Aryutuspoognaid 3,43. Trükiarv 2000. Tell. nr. 1981.
Trükikoda „Bolševik“, Viljandi, V. Kingissepa t. 26/31.

Hind 80 kop.

1—17

80 kop.

A-21359

4

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00354049 1